

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ GELİŞMELERİ BASININ YORUMLAYIŞI (1923-1926)

Dr. Sezen KILIÇ*

ÖZET

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 77 inci maddesine göre matbuat kanun dairesinde serbest olmasına ve neşrinden evvel teftiş ve muayeneye tabi olmamasına rağmen, Türk basınının çok partili hayata geçmeden önce tam bir hürriyet havası yaşadığı iki dönem söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılında başlayıp 1909 yılında bitmiş, ikincisi ise 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla başlayıp 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu'yla sona ermiştir. Makalede Saltanatın kaldırılmasından İzmir suikastına kadarki süreçte yaşanan olaylar ve Ankara Hükümeti'nin aldığı kararlar karşısında Türk basınının tavrı ve bu kararlar ve olaylar nedeniyle basın kendi arasında yaşamış olduğu kutuplaşma ve çatışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk basını, Türkiye Cumhuriyeti, Cumhuriyetin ilanı, İzmir suikastı.

THE COMMENTS OF THE PRESS ABOUT DEVELOPMENTS IN THE EARLY YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

Although the press was, according to the Article 77, 1924 Constitution, free by law and not subject to any inspection or investigation prior to publication, there were two periods of complete freedom lived by the Turkish press before the multi-party era started. The first of these started in 1908, when the Constitutional government was proclaimed, ending in 1909; the second started with the proclamation of the Turkish Republic in 1923, and ended with the law, Establishment of Public order dated March 4, 1925. This paper will present information related to the events from the abolition of the Sultanate to Izmir Assassination, attitude of the Turkish press towards the decisions that the Ankara government made during this period, and polarization and conflict lived within the press itself due to these events and decisions.

Key Words: Turkish press, Turkish Republic, Abolition of the Sultanate, İzmir Assassination, Proclamation of the Republic.

* Kara Harp Okulu Dekanlığı Öğretim Elemanı.

GİRİŞ

Lozan Konferansı başladığında İstanbul henüz işgal altındaydı, ancak Milli Mücadele döneminde itilaf devletlerince basına uygulanan baskı artık kalkmıştı. Ankara hükümetinin, İstanbul basınına karşı başlangıçta etkisi söz konusu değildi. İstanbul basını, Milli Mücadele yıllarında ve Milli Mücadele kazanıldıktan ve İstanbul işgal kuvvetleri tarafından boşaltıldıktan sonra baskı ve denetimden uzak olarak yayın yapma imkanı bulmuştu. İstanbul basını, Lozan Konferansı'nın ilerleyen tarihlerinde meclisteki tartışılan konular ve Lozan'da takip edilen politikalar konusunda etkili olmuştu. Mustafa Kemal, yapacak olduğu reformlar konusunda basının oynayabileceği rolün farkında olduğu için, basını karşısına almak ya da küstürmek istemiyordu. Ankara hükümeti, aleyhinde yayınlarda bulunmasına rağmen, muhalif İstanbul basınına İstanbul henüz işgal kuvvetlerinin elinde olduğu için belli bir süre müdahale edememişti. Ancak 6 Ekim 1923'te Türk Ordusu, itilaf devletlerince boşaltılan İstanbul'a girdikten sonra, işgal güçlerinin İstanbul basını üzerindeki baskı ve sansürü kalkmış, fakat bu kez İstanbul basını, Ankara'ya karşı baskı ve denetimden uzak yayında bulunamayacağını kısa süre içinde, yaşanan olaylarla öğrenmişti.

HÜKÜMETİ DESTEKLEYEN GAZETELER

Hakimiyeti Milliye: Basının kamuoyu oluşturulmasındaki gücünü çok iyi bilen Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin fikirlerini yaymak için *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini Ankara'da 10 Ocak 1920'den itibaren çıkarmaya başlamış ve ilk baş yazısını da kendisi yazmıştır. 1921 Şubatı'ndan itibaren her gün çıkan gazetede, dönemin aydınları Ruşen Eşref (Ünaydın), Mahmut Esat (Bozkurt), Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri yazıyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yarı resmi yayın organı durumundaki gazete, cumhuriyet rejimi döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sözcüsü olmuş, 16 Ekim 1935'ten itibaren *Ulus* adını almış ve yayın hayatını 1971 yılına kadar sürdürmüştür.¹

¹ Remzi Balkanlı, *Mukayeseli Basın ve Propaganda*, Ankara 1961, s. 62-63; Nurettin Öz, *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri(1920-1927)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1991, s. 69-70; Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basını 1922-1925*, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 2000, s. 7-8; Abdülhamit Aşar, *Serbest cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998, s. 27-28; Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, s. 143-146.

Anadolu'da Yeni Gün: Gazete, 2 Eylül 1918'de Yunus Nadi (Abaloğlu) tarafından İstanbul'da *Yeni Gün* adıyla çıkarılmaya başlanmış ve Ulusal Mücadeleye destek verdiği için İstanbul'un işgalinden bir gün sonra İngilizler tarafından kapatılmıştır. Matbaasını gizlice Ankara'ya taşıyan Yunus Nadi, 10 Ağustos 1920'den itibaren gazeteyi *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla çıkarmaya başlamıştır. Gazete yazarları arasında Aka Gündüz, Nüzhet Haşim, Ziya Gökalp, Behnan Şapolyo, Şükrü Kaya, Kemal Ragıp vardır. Gazete, Ulusal Mücadele yıllarında ve cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal'in görüşlerini yansıtmış ve İstanbul muhalefetine karşı devrimin en ateşli savunucusu olmuştur. Başyazar Yunus Nadi, birinci ve dördüncü arası TBMM milletvekilliği yapmış ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayan encümenler arasında yer almıştır. 1924 yılında kapatılan gazete bir ara İzmir'de yayına devam etmiştir.²

Cumhuriyet : *Yeni Gün* başyazarı ve sahibi Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in isteği üzerine matbaasını İstanbul'a taşıyarak 7 Mayıs 1924'ten itibaren gazeteyi bu ad altında çıkarmaya başlamıştır. Gazete yazarları arasında Zekeriya Sertel, Ahmet Haşim, Peyami Safa, Ahmet Refik yer alır. Gazete cumhuriyetin ve Türk Devrimi'nin savunucularından biri olarak günümüze kadar yayınıni sürdürübilmiştir.³

İleri: 1918'de Celal Nuri (İleri) ve Suphi Nuri (İleri) kardeşler tarafından çıkartılmaya başlanan gazetenin başyazarı, hukuk mezunu olan Celal Nuri'ydı. Gazete, Ulusal Mücadeleyi desteklemesinin yanı sıra Ulusal Mücadeleye sırasında cephe haberleri veren ilk İstanbul gazetesidir. Gazetenin Ulusal Mücadelenin İstanbul'daki tek sesi olması İngilizleri rahatsız ettiği için başyazar Celal Nuri Malta'ya sürülmüş, yazar ancak 1921'de sürgünden dönüp Ankara'ya geçmiştir. Birinci dönemden altıncı dönem sonuna kadar milletvekili olan Celal Nuri, Teşkilatı Esasiye encümenleri arasında yer almış ve *Tevhid-i Efkar* başyazarı Velid Ebuzyiya'nın sık sık saldırısına hedef olmuştur. Cumhuriyetin savunucularından olan gazete, 1924 yılı yaz aylarında hükümet hakkında yolsuzluk söylentilerinin çıkması üzerine hükümetten desteğini çekmiştir. Gazete maddi nedenlerden dolayı aynı yıl yayın hayatını durdurmuş ve başyazarın kardeşi Suphi Nuri, muhalif bir gazete olan *Son Telgraf* gazetesine geçmiştir.⁴

² Türker, a.g.e., s.8; Avşar, a.g.e., s. 32-33; Topuz, a.g.e., s. 143-146.

³ Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi**, Ankara, Güven Matbaası, 1969 s. 228-231; Türker, a.g.e., s. 8-9; Avşar, a.g.e., s. 32-33; Topuz, a.g.e., s. 143-146.

⁴ Şapolyo, a.g.e., s. 223; Türker, a.g.e., s. 9-10; Topuz, a.g.e., s. 143-146.

Akşam: Gazete 20 Eylül 1918’de Necmettin Sadak (Üçüncü ve yedinci dönem milletvekili), Ali Naci (Karacan), Kazım Şinasi (Dersan) tarafından çıkartılmıştır. Gazeteye daha sonra Falih Rıfkı (Atay) katılmış, ancak 1923’te milletvekili seçildikten sonra *Hakimiyet-i Milliye*’ye geçmiştir. Gazetenin başyazarlığını Necmettin Sadak yapmıştır. Ulusal Mücadeleyi, cumhuriyet rejimini ve devrimleri destekleyen gazete, bugün de yayın hayatına devam etmektedir.⁵

Vakit: 1875 yılında Flip tarafından kurulan gazeteyi 26 Ekim 1917’den itibaren Ahmet Emin (Yalman), Mehmet Asım Us (Üçüncü ve sekizinci dönem milletvekili) ve Hakkı Tarık Us (İkinci ve beşinci dönem milletvekili) çıkarmaya başlamıştır. Ahmet Emin, gazetenin başyazarlığını yaparken 1920 Martı’nda İngilizler tarafından Malta’ya sürülünce, başyazarlığını M. Asım Us üstlenmiştir. Gazetede ki hisselerini 18 Mart 1923’te satan Ahmet Emin, *Vatan* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin yazarları arasında Refik Ahmet (Sevengil), Cevat Fehmi, Nurettin Artam, Sadri Ethem, Behnan Şapolyo’da vardır. *Vakit*, cumhuriyet döneminde de uzun süre yayın hayatına devam etmiştir.⁶

Anadolu: 1910’da kurulan ve bir İzmir gazetesi olan *Anadolu*, İttihat ve Terakki’nin sözcülüğünü yapmıştır. Başlangıçta gazetenin başyazarı ve sahibi Ali Koyuncu’yken, gazete yazarlarından Haydar Rüştü (Öktem) bir müddet sonra gazetenin sahibi olmuştur. Rüştü, İzmir işgali sırasında gazeteyi Antalya’ya taşımıştır. Cumhuriyet döneminde milletvekili olan Haydar Şükrü, iktidar yanlısı olmuş ve ölümünün ardından 1935’te gazetenin yayımına son verilmiştir.⁷

Hizmet: İzmir’in en eski gazetelerindendir ve Halit Ziya (Uşaklıgil), Tevfik (Nevzat) ve Bıçakçızade Hakkı tarafından ilk kez 1886’da çıkartılmış, hatta Halit Ziya’nın ilk romanları bu gazetede yayınlanmıştır. Gazete cumhuriyetin ilk yıllarında iktidarı, daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı desteklemiş ve 1926’dan itibaren *Yanık Yurt* olarak yayımına devam etmiştir.⁸

Yeni Asır: Selanik’in ilk gazetelerindendir. 1895’te Selanikli Bilgin ailesi tarafından çıkartılan gazete, mübadele yıllarından sonra 1924’te İzmir’de yayın hayatına devam etmiş cumhuriyet taraftarı bir gazetedir.⁹

⁵ Şapolyo, **a.g.e.**, s. 225-226; Türker, **a.g.e.**, s. 9-10; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-155.

⁶ Şapolyo, **a.g.e.**, s. 222-223; Türker, **a.g.e.**, s.10-11; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146.

⁷ Dr.Taner Bayazıt, **İzmir Basımında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950)**, İzmir 1992, s.14-17.

⁸ Bayazıt, **a.g.e.**, s.14-17.

⁹ Bayazıt, **a.g.e.**, s.14-17.

HÜKÜMET KARŞITI GAZETELER

Tevhid-i Efkar: 1908’de Ebuziyya Tevfik tarafından çıkartılmaya başlanmış ve ölümünden sonra oğulları Velid ve Talha Bey gazeteyi çıkarmaya devam etmişlerdir. Gazete, Ulusal Mücadele döneminde Mustafa Kemal’in resmini ve biyografisini yayınlayan ilk gazetedir ve Sivas Kongresi’ne Ruşen Eşref’i muhabir olarak gönderilmiştir. Başyazar Velid Ebuziyya, Ulusal Mücadele yıllarında İstanbul’dan Anadolu’ya silah kaçırılmasında yardımcı olduğu için İstiklal Madalyası ile onurlandırılmış, ancak tutucu yapısı nedeniyle devrim süresince Ankara’yı destekleyen tüm gazetelere karşı saldırıya geçmiş, cumhuriyete karşı ve hilafet yanlısı olduğunu belli etmekten çekinmemiştir. Gazete, Takrir-i Sükun Kanunu’na göre 5 Mart 1925’te hükümet kararıyla süresiz olarak kapatılmış, ancak 1940’tan sonra yayın hayatına devam etmiştir.¹⁰

Tanin: Ağustos 1908’de Hüseyin Cahid (Yalçın)¹¹, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından çıkartılmaya başlanan gazete, diğer iki yazarın ayrılmasıyla Hüseyin Cahid gazeteyi üstlenmiştir. Meşrutiyet döneminde İttihat Terakki’nin sözcüsü olan gazete, işgal döneminde *Senin*, *Cenin*, *Reinin* adıyla yayınlanmıştır. Önce milletvekili seçilen, sonra Dayınler Vekili olan ve İstanbul’un işgali sırasında (1919-1922) Malta’ya sürülen Cahid, işgal güçlerinin sansürünün kalkmasından sonra, gazetesini 1922’de tekrar çıkarmaya başlamıştır. *Tanin*, 1925’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Beykoz Şubesinde yapılan polisin aramasını ‘baskın’ olarak yorumlayınca hükümet kararıyla kapatılmış ve Hüseyin Cahid İstiklal Mahkemesi’nde yargılanarak Çorum’a sürgüne gönderilmiştir. Hüseyin Cahid, be-

¹⁰ Şapolyo, a.g.e., s. 222-223; Türker, a.g.e., s.10-11; Topuz, a.g.e., s. 143-146.

¹¹ Murat Çulcu, **Gazeteciler Davası**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1993, C: 1, s. 24-28: Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki’nin önde gelen düşünür ve yöneticilerindedir. Ancak Hüseyin Cahit İngilizler tarafından sürüldüğü Malta’da diğer mahkumlardan farklı muamele görür ve ailesini Malta’ya getirip onlarla birlikte kalır. İsmet Paşa ile Hüseyin Cahit’i karşı karşıya getiren gelişmenin nedeni Lozan görüşmelerinde ele alınan Düyunu Umumiye konusudur. Hüseyin Cahit, Düyunu Umumiye Komisyonunda dainler (alacaklılar) temsilcisidir ve gazeteci olarak o sıralarda Lozan’da bulunmakta ve arkadaşları İttihat Terakki’nin ünlü eski maliye nazırı Cavit Bey’i İsmet Paşa tarafından Lozan’daki borç görüşmeleri esnasınca müşavir olarak almıştır. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk tarafı Osmanlı’dan kalan Düyunu Umumiye borçlarının tümünü üstlenmek istemiyor ve imparatorluktan ayrılan her ülkeye borcun eşit paylaşılmasını istiyordu. Fransızların tüm Osmanlı borçlarını Türkiye’nin üstlenmesi görüşünü, Cavit ve Cahit Beyler savunuyor ve hatta ikisinin Fransızlardan rüşvet aldığı söyleniyordu. Cahit Bey bu esnada gazetesi Tanin’de görüşmeler konusunda bilgiler veriyor ve Cavit Bey ve kendi görüşünün zıddını savunanları ise bilgisiz ve cehaletle suçluyordu. İsmet Paşa’nın sabrını taşırın Cavit Bey görevinden alınıyor ve Cahit Bey’i de uzaklaştırıyordu.

şinci ve dokuzuncu dönem milletvekili olmuş ve Demokrat Parti zamanında muhalifliğe devam ettiği için hapis cezasına çarptırılmıştır.¹²

Vatan: Amerika’da gazetecilik eğitimi almış ve liberal demokrasiyi savunan Ahmet Emin (Yalman) *Vakit* gazetesinden ayrıldıktan sonra 26 Mart 1923’te bu gazeteyi kurmuştur. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı destekleyen gazete, Ağustos 1925’te hükümet kararıyla kapatılmıştır. Yalman, İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi’nce Elazığ’da yargılanmış ve beraat etmiştir. 1940’tan sonra gazete tekrar yayın hayatına başlamıştır.¹³

Son Telgraf: 14 Haziran 1924’te yayına başlayan gazete, Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Hüseyin Avni, Sadri Ethem ve Suphi Nuri (İleri) tarafından çıkartılmıştır. *Son Telgraf*, daha ilk sayısında amacını, “Türklük, cumhuriyet ve inkılap” değerlerini savunmak ve yükseltmek diye açıklamıştır. Mustafa Kemal’i, Ankara Hükümeti’ni ve Halk Fırkası’nı eleştiren gazete, kısa sürede etkili bir muhalif gazete olmuştur. Gazete Takrir-i Sükun Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte diğer muhalif gazeteler gibi 6 Mart 1925’te kapatılmıştır.¹⁴

Toksöz: Gazete, birinci dönem milletvekillerinden Abdülkadir Kemali tarafından 1924 yılında Adana’da çıkartılmaya başlanmıştır. Ancak yerel bir gazete olarak fazla etkili olmadığı anlaşılınca gazete, Kemali tarafından İstanbul’a taşınarak burada yayın hayatına devam etmiştir. Ankara’ya karşı muhalefetiyle bilinen Kemali, değişik makaleleriyle Halk Fırkası’na ve yöneticilerine karşı güç birliği yapılmasını istemiştir. Dönemin hükümeti, gazeteyi 30 Aralık’tan itibaren bir hafta süreyle iç güvenliği bozucu yayınlarında bulunduğu gerekçesiyle kapatmış ve başyazarı mahkemeye vermiştir. 12 Ocak 1925 tarihli mahkeme kararıyla başyazar 6 ay hapis ve 50 lira para cezasına çarptırılmış, daha sonra Kemali, Elazığ ve Ankara İstiklal Mahkemeleri’nde yargılansa da beraat etmiştir.¹⁵

İkdam: Meşrutiyet döneminde yayın hayatına başlayıp cumhuriyet döneminde yayını sürdüren gazetelerden biri olan *İkdam*, 1894’te İstanbul’da mülkiye mezunu olan Ahmet Cevdet tarafından çıkartılmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki’ye olan muhalefetinden dolayı bir ara İsviçre’ye

¹² Şapolyo, **a.g.e.**, s. 224-225; Türker, **a.g.e.**, s.11; Topuz, **a.g.e.**, s.143-146.

¹³ Şapolyo, **a.g.e.**, s. 226-228; Türker, **a.g.e.**, s.12; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146.

¹⁴ Türker, **a.g.e.**, s.12; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146.

¹⁵ Türker, **a.g.e.**, s.12-13; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146.

kaçan Ahmet Cevdet, gazetenin tirajını 40.000'e kadar çıkarmıştır. Ulusal Mücadeleyi destekleyen ve Ankara'ya ilk muhabir gönderen gazetelerden biridir. Ahmet Cevdet, Ağa Han ve Emir Ali'nin İsmet Paşaya yazmış olduğu mektubu yayınladığı için İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve beraat etmiştir. Bundan sonra etkinliğini yitiren gazete, Ali Naci (Karacan) tarafından 1926 yılında devralınmış ve 1928'de yayın hayatı son bulmuştur.¹⁶

Aydınlık: Dergi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın yayın organıydı. Temmuz 1921-Şubat 1925 tarihleri arasında 30 sayı yayınlanmıştır. Dr. Şefik Hüsnü'nün yönettiği derginin yazı işlerine Prof. Sadrettin Celal (Antel) bakıyordu. O yıllarda adı duyulan birçok sosyalist ve komünist yazar bu dergide yazı yazmıştır.¹⁷

Halkın Sesi: 1924'te Mehmet Sırrı (Sanlı) tarafından çıkartılmaya başlanan gazetenin daha sonra adı *Sada-i Hak* olmuştur. Gazete, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiş ve Takrir-i Sükun Kanunu gereğince kapatılmıştır.¹⁸

SALTANATIN KALDIRILMASI

Saltanatın kaldırılması konusunda mecliste 30 Ekim 1922'de yapılan görüşmelerden sonra gazetelerin tamamına yakını saltanatın kaldırılmasını memnuniyetle karşılamıştır. Yalnız *Tevhid-i Efkar* gazetesinin başyazarı Veliid Ebuzziya saltanatın kaldırılması konusunda acele edildiği, böyle bir kararın halkla birlikte alınması gerektiği eleştirisinde bulunmuştur. 4 Kasım 1922'de *Renin*'de yazan Hüseyin Cahid'e göre saltanatın kaldırılması 10 Temmuz 1908 ihtilalinin bir uzantısıdır, yeni rejimin adı da cumhuriyettir.¹⁹

Vahdettin, 16 Kasım 1922'de İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington'a yazdığı bir mektupla hayatının tehlikede olduğunu, Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesine sığınmak ve İstanbul'dan ayrılmak istediğini belirtmiş, bu isteği olumlu karşılanmış ve 17 Kasım'da İngilizlerin Malaya zırhlısıyla Malta'ya gönderilmiştir. İstanbul'da 18 Kasım 1922'de yayınlanan gazetelerden *Renin*, *İleri*, *Vakit*, *Tev-*

¹⁶ Şapolyo, a.g.e., s. 220-222; Türker, a.g.e., s.13-14; Topuz, a.g.e., s. 143-146

¹⁷ Topuz, a.g.e., s. 142.

¹⁸ Bayazıt, a.g.e., s.14-17.

¹⁹ Türker, a.g.e., s. 38-44; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Orhan Koloğlu, **Türk Basını**, Ankara, Kültür Bakanlığı yayını, 1993, s. 53- 63; İbrahim Örs-Orhan Meriç, **Türk Basınında Cumhuriyetin 60 Yılı**, Hürriyet Ofset, İstanbul, 1984, s. 11-46

hid-i Efkar, İkdam ve Hakimiyet-i Milliye Vahdettin'in bu davranışını ihanet olarak nitelendirmişlerdir.²⁰

HALK FIRKASININ KURULMASI

Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de *Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün* ve *Öğüt* gazetesi temsilcileri ile yapmış olduğu görüşme sırasında, halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası adıyla bir parti kurmak istediğini, yeni parti programının hazırlanabilmesi için tüm aydınları göreve çağırdığını belirtmiştir. Mustafa Kemal'in parti kurma fikrini başta *Hakimiyet-i Milliye, Yeni Gün, İkdam* ve *İleri* olmak üzere bir çok gazete desteklerken, yakın çalışma arkadaşlarından Rauf Bey, Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşa ile *Vakit* başyazarı Ahmet Emin ve *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid, bu fikre karşı çıkmışlardır.²¹

Ahmet Emin'e göre, böyle bir parti kurulmasıyla ülkede demokrasi yerine tek parti rejimi başlayacak ve Mustafa Kemal'in parti başkanlığı yapması diğer görevleri yapmasını engelleyecektir, şuan ülkenin partiler kurup bölünmeye değil hizmete ihtiyacı vardır. Mustafa Kemal bu arada çıktığı yurt gezisinde basınla iyi ilişkiler kurmak için İstanbul basınının önde gelen başyazarları ve sahipleriyle İzmit'te 16-17 Ocak 1923'te bir toplantı düzenleyerek kendisine basının yardımcı olmasını veya hiç olmazsa karşı çıkmamalarını istemiştir. Bu toplantıdan sonra basının geneli Mustafa Kemal'in fırka kurmak istemesini olumlu karşılamıştır. Ahmet Emin, bu toplantıya gitmeden önce kafasında oluşan olumsuz düşüncelerin Mustafa Kemal'in konuşmasıyla dağıldığını, onun siyasetin yıpratıcı özelliğine rağmen bir köşeye çekilmek yerine ülkenin geleceği için mücadele etmek istediğini belirtmiştir. *Vakit* yazarı Mehmet Asım'a göre, henüz savaşı resmen sona erdiren bir barış anlaşması imzalanmadan siyasi partilerin kurulmasını zamansızdır, ancak Halk Fırkası'nın başında Mustafa Kemal gibi ülkeyi yoktan var eden bir şahsiyetin bulunması güvencedir.²²

²⁰ Türker, **a.g.e.**, s. 49-53; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53-63; Örs- Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46.

²¹ Alpay Abacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1994, s. 111-126; Türker, **a.g.e.**, s. 61-65; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1997, s. 24-86; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Öz, **a.g.e.**, s. 69-110.

²² Abacalı, **a.g.e.**, s. 111-126; Türker, **a.g.e.**, s. 66-74; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Arar, **a.g.e.**, s. 24-86; Örs- Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Öz, **a.g.e.**, s. 69-110.

TBMM'NİN SEÇİM KARARI ALMASI VE SEÇİMİN YAPILMASI

İkinci grup liderlerinden Ali Şükrü'nün 1923 Mart sonunda öldürülmesi siyasi havanın tansiyonunu iyice arttırmış ve hükümeti zor duruma sokmuştur. Çünkü Ali Şükrü, ikinci grup liderliğinin yanında 19 Ocak 1923'ten beri ikinci grubun yayın organı olan *Tan* gazetesini çıkarmaktaydı. Olaydan Milli Muhafız Alay Komutanı Topal Osman'ın sorumlu tutulması ve bu nedenle vurularak öldürülmesi tansiyonu düşürmemiştir. Bu olaydan sonra meclis fazla çalışmayarak seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Lozan Görüşmeleri'nin 4 Şubat 1923'te kesilmesi üzerine Ankara'ya geri dönen İsmet Paşanın meclise bilgi vermeden Eskişehir'de Mustafa Kemal'le buluşması ikinci grup tarafından eleştirilmiştir. Lozan Görüşmeleri sırasında ikinci grubun uzlaşmaz tavrından rahatsız olan ve bu şekilde barış konusunda bir sonuca varılamayacağına inanan Mustafa Kemal, bunun için meclis yenilenmesini istemiş ve bu konuda Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'ni ikna etmiştir. Seçim için 1 Nisan 1923'te meclise verilen önerge basında Avrupa'ya karşı hükümetin meşruluğunu ispat için yararlı olarak değerlendirilmiştir. *İkdam*, *Vatan*, *İleri* ve *Yeni Gün* gazeteleri Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu Halk Fırkası adaylarına oy verilmesini istemişlerdir. *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid, ikinci grubun meclis dışında kalmaması ve seçim yapılırken partacilik yerine hizmet edebilecek kişilerin seçilmesini istemiştir. Seçimde birinci meclisteki ikinci gruptan hiç kimse seçilememiş, Halk Fırkası 9 Eylül 1923'te resmen çalışmalarına başlamış, parti başkanlığına ve meclis başkanlığına Mustafa Kemal getirilmiştir.²³

ANKARA'NIN BAŞKENT OLMASI

Ankara 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilinceye kadar ve sonrasında gazetelerde günlerce süren tartışmalar yaşanmıştır. Hatta Ankara daha başkent ilan edilmeden 10 ay önce 31 Aralık 1922 tarihli *İkdam* gazetesinde Ahmet Cevdet, Ankara'nın tam anlamıyla başkent olamayacağını, ancak askeri anlamda merkez olabileceğini, birçok fabrikanın, askeri okulların ve zirai kuruluşların Ankara'da olabileceğini, ancak başkent'in İstanbul kalması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal, 16-17 Ocak 1923'te basın mensupla-

²³ Öz, a.g.e., s.75, Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s. 66-74; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koğulu, a.g.e., s. 53- 63; Arar, a.g.e., s. 24-86; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s. 69-110.

ıyla İzmit'te yaptığı toplantıda Ankara'nın başkent olması gerektiğini, yaşanan olayların bu şehri merkez yaptığını, bu şehre karşı nankörlük yapmamak gerektiğine söylemiştir. Ahmet Cevdet ve Hüseyin Cahid gazetelerinde Ankara ile İstanbul'un başkent olmasının sakıncalarını ve yararlarını karşılaştırarak Ankara'nın başkent olmaması gerektiğini savunmuşlardır. *Tanin* gazetesi bu konuda kamuoyu oluşturabilmek için Ankara'nın başkent olmasına karşı çıkan milletvekillerinin görüşlerine yer vermiştir.²⁴

Ahmet Cevdet, daha sonra Ankara'nın başkent olacağını kesin gözüyle görse de İstanbul'un bir hilafet merkezi, Türk ve Müslüman dünyası için bir ilim irfan merkezi olarak kalmasını istemiş, Ankara'nın başkent olarak çok masraflı olacağını, bunun da yetersiz olan bütçeye çok yük getireceğini belirtmiştir. *Tevhid-i Efkar* gazetesinin 16 Temmuz 1923 tarihli yazısına göre, Mustafa Kemal dışında Ankara'nın başkent olması konusunda kimse ısrarcı değildir, ancak bu fikir üstün gelecektir. *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin'in, 30 Temmuz 1923 tarihli yazısına göre, fazla masraf gerektirmeyecek Bursa başkent olmalıdır ve bunun için Bursalılar ve Bursa milletvekilleri çaba sarf etmelidir. *Yeni Gün* gazetesi, milletvekilleri arasında Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili bir anket düzenlemiş ve anketten çoğunluğun Ankara'nın başkent olması isteği çıkmıştır. *Tanin* yazarı Hüseyin Cahid, bu anket sonucuyla birlikte Ankara'nın başkent olacağını kabullenmiştir. *Vatan* başyazarı Ahmet Emin, 18-19 Ağustos 1923 tarihlerindeki yazılarında Ankara aleyhindeki yazılarına devam etmiş ve bu yazı üzerine *Hakimiyet-i Milliye* yazarı Ziya Gevher, Ankara Belediye Başkanı ve Ankara'nın diğer ileri gelenleri Ahmet Emin'i protesto etmişlerdir. *Tanin*'e göre, fırka toplantısında Ankara'nın başkent olması tartışılırken Ankara'ya, Gazi Mustafa Kemal'in adının verilmesi gündeme gelmiş, ancak bu teklif bizzat Mustafa Kemal tarafından reddedilmiştir. İstanbul basınından *Tanin*, Ankara'nın başkent oluşuna tepki göstermek için haberi küçük puntolarla duyurmuştur. *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin'e göre Ankara'nın başkent olması çok masraflı olacaktır, ancak çoğunluğun kararına uymalı ve bu kararı desteklemelidir. *Akşam* gazetesi yazarı Falih Rıfkı, Ankara'nın başkent olmasını savunmuştur. Ahmet Cevdet, Ankara'da, İsviçre'de gördüğü türden bir halk hükümeti oluşturulmadığı takdirde Ankara'ya gitmeyeceğini belirtmiştir. *Tevhid-i Efkar*, 17 Ekim 1923'teki bir yazısında Ankara'nın başkent olmasının sakıncalarını anlatmış ve Anadolu'da başkent

²⁴ Arar, a.g.e., s. 24-86.

olmaya en layık şehrin yine de Ankara olduğunu da açıklamıştır. Velid Ebuziyya 27 Ekim 1923'teki yazısında, Ankara'nın başkent olmasından duyduğu sevinci ifade etmiş ve bunun İstanbul'un yararına olduğunu yazmıştır. *Hakimiyet-i Milliye*, Ebuziyya'nın bu yazısı üzerine Ulusal Mücadele esnasında kendini savunamayan İstanbul'un yeni kurulan cumhuriyetin başkenti olamayacağı gibi bağımsız da olamayacağını savunmuştur. *İleri* gazetesi, Ebuziyya'nın bu yazısını nifak olarak nitelendirmiş, onun milleti zehirlemek istediğini ve Vahdettin'le fikren birlikte olduğunu yazmıştır. Başkent konusundaki tartışmalar, Fethi Bey Hükümeti'nin istifasıyla gündemden düşmüş, bu kez cumhuriyet tartışmaları gündeme oturmuştur.²⁵

CUMHURİYETİN İLANI

Cumhuriyet ilan edilmeden önce basında bu konuda tartışmalar başlamıştır. 24 Eylül 1923'te gazeteler yeni devletin adının "Türkiye Halk Cumhuriyeti" veya "Türk Halk Devleti" olarak belirleneceğini yazıyorlardı. *İleri* gazetesi 25 Eylül'de Konya Milletvekili Refik Bey'in, İslamiyetin cumhuriyet esasına uygun olduğunu ve bugünkü ülkenin idare şeklinin aslında cumhuriyet olduğuna dair beyanını yayınlamıştır. *Vatan* gazetesinde Ahmet Emin, zaten yönetimin cumhuriyet olduğunu ve cumhuriyetten yana tavırını koyduğunu belirtmiştir. *Tevhid-i Efkar* başyazarı Velid Ebuziyya hükümet şeklinin cumhuriyet olmasından dolayı değil, altı ay önce bazı gazetecilerin layık gördükleri bir hükümet şeklinin bu kadar kısa sürede kabul edilmesinden dolayı hayrete düştüğünü, aynı gazeteci gurubunun altı ay sonra başka bir hükümet şeklini isteyip istemeyeceklerinin garantisi olmadığını, böylesine önemli bir kararın alelade bir meclisle değil, gerçek bir milletvekili meclisiyle alınabileceğini yazmıştır. Gelibolu milletvekili Celal Nuri, cumhuriyetin 23 Nisan 1920'den itibaren yürürlükte olduğunu ve Halk Fırkası mensuplarının yeni devlet biçiminden dolayı hayrete düşmediklerini, zaten beklenen bir karar olduğunu açıklamıştır. Muhafiz İstanbul basınının sürekli olarak yorumlarda bulunmasına 30 Eylül'e kadar sessiz kalan *Yeni Gün* başyazarı Yunus Nadi suskunluğunu bozarak, İstanbul basınının gereksiz tartışmalara girdiğini, aslında adı anılmasa da 23 Nisan 1920'den itibaren zaten yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu, sadece şimdi bu yönetim şeklinin adının konmak istendiğini ifade etmiştir. *Hakimiyet-i Milliye* muhalif İstanbul basınının milleti ve devleti ilgilendiren bü-

²⁵ Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.75-89; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s. 69-110.

yük işlerle ilgilenmediğini ve takdir etmediğini yazmıştır. Tüm bu tartışmalar üzerine *Anadolu Ajansı* 16 Ekim’de yaptığı açıklamada Teşkilat-ı Esasiye Kanunu konusunda Ankara istasyon binasında çalışmaların sürdüğünü, bu konuda yazılanların ve çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.²⁶

Bu açıklamadan yararlanarak 19 Ekim 1923’te çıkan *Tevhid-i Efkar* gazetesindeki imzasız bir yazı, haftalardan beri teşkilat-ı esasiye encümeninin cumhuriyet doğurmaya çalıştığı, cumhuriyetin istasyon binaları yerine millet meclislerinde doğması gerektiği, istasyondan cumhuriyet çıkamayacağı ve çıkan cumhuriyetin de garpçı makinistlerin pek yetenekli olmamasından daha istasyondan çıkmadan istiminin tükeneceğini, Halk Fırkası’nda aslında cumhuriyetçiler ve la cumhuriyetçiler olduğunu, cumhuriyetçilerin Amerikanvari, Fransızvari ve Türkiyevari diye, la cumhuriyetçilerin ise Hakimiyet-i Milliyeci, İttihatçılar diye ayrıldıklarını, tartışmalar devam ettiği sürece yakında fırkanın üyesi kadar gruplara ayrılıp hükümetin iş yapamaz duruma düşeceğini yazmıştır. *Tanin*’de Hüseyin Cahid, Halk Fırkasında önce tartışılıp sonra meclise getirilen bir anayasanın meclisten oy birliği içinde geçeceğini, oysa böyle bir kanunun kabul edilmeden önce yeterince kamuoyu tarafından tartışılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷

Sistem Tartışmaları

Vatan gazetesi 26 Eylül 1923’teki dünyada Fransız ve Amerikan cumhuriyet sistemleri gibi iki temel sistemin olduğunu, bunların birbirine çok benzediğini, ancak en demokratik sistemin Fransız sistemi olduğunu, Amerikan sisteminde ise istedikten sonra başkanın devleti bir diktatör gibi yönetebileceğini, ama Fransız sisteminde böyle bir tehlikenin mümkün olamayacağını yazmıştır. Hüseyin Cahid de, Fransız sistemini savunmuştur. *İleri* gazetesinde Suphi Nuri’ye göre, en demokratik sistem denilen Fransız sisteminden halk pek memnun değildir, çünkü bu sistemde de cumhurbaşkanının eli kolu bağlıdır, Türkiye kendi sistemini oluşturmuştur, bu sistemin kötü tarafları yok edilerek daha iyi bir sistem oluşturulabilir, kabine şeklinden parlamentarizme geçilmesi gerekir, cumhurbaşkanının aynı zamanda meclis başkanı olmasında bir sakınca yoktur, sistemler çok önem-

²⁶ Türker, *a.g.e.*, s.89-97; Topuz, *a.g.e.*, s. 143-146; Abacalı, *a.g.e.*, s. 107-111; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 53- 63; Örs- Meriç, *a.g.e.*, s. 11-46; Öz, *a.g.e.*, s. 69-110.

²⁷ Türker, *a.g.e.*, s.89-97; Topuz, *a.g.e.*, s. 143-146; Abacalı, *a.g.e.*, s. 107-111; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 53- 63; Örs- Meriç, *a.g.e.*, s. 11-46; Öz, *a.g.e.*, s. 69-110.

li değildir, asıl önemli olan ve baki olması gereken Türkiye ve Türklerdir. *Tanin* gazetesi, milletvekilleri arasında bir birlikteliğin yerine tartışmaların ve zıtlaşmaların var olduğunu yazmıştır. 29 Eylül'de *Vatan* gazetesi Türkiye'nin Fransız sistemini benimseyeceğini belirtmiştir. *Tanin*, bir gün sonraki yazısında Adliye Vekili Seyit, Yusuf Kemal, Ziya Gökalp, Ahmet Ağa-oğlu ve Çorum milletvekili Münir Bey'den oluşan heyetin Amerikan cumhuriyet sistemine taraf olduklarını belirttikten sonra Amerikan sistemini açıklamıştır.²⁸

Cumhurbaşkanının Parti ve Meclis Başkanı Olması

Hüseyin Cahid'e göre cumhurbaşkanının aynı zamanda meclis ve parti başkanı olması bir hatadır ve bu hatanın bedelini memleket çekecektir. Mustafa Kemal'in tüm yetkileri bünyesinde taşımasında bir sakınca yoktur ve bunu o hiç yıpranmadan başarabilecektir, ancak buna memleketin devamlılığını dikkate alınarak karar verilmelidir. *Vatan* başyazarı Ahmet Emin'e göre Mustafa Kemal'in parti başkanı sıfatına sahip olması onun nüfuz ve itibarını sarsacak, parti ve memleket bundan zarar görecektir, bu nedenle kendisinin milli bir rehber olarak kalması gerekir. 9 Ekim tarihli yazısında Hüseyin Cahid, Ahmet Emin'in cumhurbaşkanının tarafsızlığını isterken, buna karşı çıkan Suphi Nuri'in onun diktatörlüğünü istediğini yazmış ve cumhurbaşkanının tarafsızlığının Mustafa Kemal'in bugünkü gibi memleketin minnettarlığına dayanması gerektiğini, diktatör olursa sadece güce dayanacağını belirtmiştir. Velid Ebuziyya'ya göre Mustafa Kemal iki seçenektan birini tercih etmelidir, hem cumhurbaşkanlığı hem de parti başkanlığının bir arada olması ne millet hakimiyeti fikrine ne de cumhuriyete uymaktadır, bu durum bizzat Mustafa Kemal'in siyasi hayatta faal rol oynamak istemesinden kaynaklanmaktadır ve halkın huzuru için cumhuriyeti kurma girişimlerinden vazgeçilmelidir. *Tanin*'den İsmail Müştak'a göre kanunlar şahıslarla daim değildir, bu nedenle de anayasa gibi önemli bir kanun şahsi duygulardan uzak olarak oluşturulmalıdır. 27 Ekim 1923'te Fethi Bey hükümetinin istifasıyla birlikte bu konudaki tartışmalar kesilmiş ve yerini hükümet sorununa bırakmıştır. Basında cumhuriyet üzerine tartışmalar ve partili milletvekilleri arasında baş gösteren fikir ayrılıklarının, hükümeti çalışamaz duruma getirmiş olmasına Mustafa Kemal pratik bir çözüm yolu bulmuştur. Meclisteki muhalefeti ve İstanbul basınının hüküme-

²⁸ Abacı, a.g.e., s. 107-111; Türker, a.g.e., s. 97-104; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s. 69-110.

te karşı olumsuz tavrını Ali Fethi Bey hükümetinin istifasını sağlama doğrultusunda kullanmıştır.²⁹

Basında *Tevhid-i Efkar* dışında cumhuriyetle ilgili ilk gün değerlendirmeleri olumlu olmuştur. Ancak *Tevhid-i Efkar*'ın başlattığı kampanyaya, 31 Ekim'den itibaren *Vatan*, *Tanin* dışında Faik Ahmet'in Trabzon'da çıkarttığı *İstikbal* gazetesi de katılmıştır. Cumhuriyetin ilanını *Hakimiyet-i Milliye*, *İleri* gazeteleri ve *İkdam* gazetesinden Ahmet Cevdet, *Akşam* gazetesinden Necmettin Sadak, *Tanin*'den İsmail Müştak olumlu karşılamışlardır. *Tevhid-i Efkar* gazetesinden Velid Ebuziyya, cumhuriyetin ilanını olumsuz karşılamış, cumhuriyetin ilanının sorumluluğunu anayasa komisyonu üyeleri Ahmet Ağaoğlu ve Celal Nuri'ye yüklemiştir. Hüseyin Cahid'e göre cumhuriyetin ilanı olumlu, ancak ilan ediliş biçimi yanlıştır, cumhuriyet her şeyi aniden çözemez, cumhuriyetin ilanı sık boğaza getirilmiş, cumhuriyetin bu şekilde aceleye getirilmesi yakışmamış ve meclis tatil deyken bile meclisin değiştirebilme yetkisinin cumhurbaşkanına verilmesi padişahlara bile tanınmamıştır. Trabzon'da yayın yapan *İstikbal* başyazarı Faik Ahmet'in 5 Kasım 1923 tarihli yazısına göre, 158 milletvekilinin acele kararıyla ilan edilen cumhuriyet yerine, yarın bir imparatorluk ilan edilmeyeceğinin garantisini kimse veremez, devlet şahsi temayüller yerine gerçeklere ve ihtiyaçlara göre belirlenmelidir, cumhurbaşkanının bu kadar yetkili kılınması o makamın diktatörlüğe sevk edilmesine yardımcı olur, nihayetinde o makamda oturacak olan kişi de bir insandır. İstanbul'da yayın yapan Rumca *Pruedus* gazetesi, cumhuriyetin ilanını hayretle karşılayanlara daha cumhuriyet ilan edilmeden memleketin cumhuriyet hükümeti olduğunu bilip bilmediklerini ve nasıl bir sistem beklediklerini sormuş ve Mustafa Kemal Paşayı öven sözler yazmıştır.³⁰

Cumhuriyetin İlanıyla Birlikte Basında İç Çatışmaların Artması

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte *Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin ve *Tevhid-i Efkar* gazetesi sahibi ve başyazarı Velid Ebuziyya, liderler arasında anlaşmazlıkları kışkırtan yayınlara yer vermeye başlamışlardır. Rauf Beyin cumhuriyetin bir günde ilan edilmesinin halk tarafından mesul olmayan kişilerce emri vaki şeklinde ilan edildiği endişesini taşıdığı fikrini her iki

²⁹ Abacalı, a.g.e., s. 107-111; Türker, a.g.e., s. 97-108; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s. 69-110.

³⁰ Abacalı, a.g.e., s. 107-111; Türker, a.g.e., s. 109-125; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53-63; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s.69-110.

gazete de kendi yorumlarını katarak yayınlamıştır. Hüseyin Cahid'e göre iyi bir iş için kötü bir yol izlenmiş, yani usul hatası yapılmıştır. Rauf Beyin eleştirisine *Hakimiyet-i Milliye* Fransa'da da cumhuriyetin aceleyle ilan edildiği, hatta milli mücadele esnasında büyük taarruzlara bile bir günde karar verildiği şeklinde cevaplamıştır. *Yeni Gün* başyazarı Yunus Nadi, cumhuriyetin ilanından memnun olmayanları saray yordakçısı olarak nitelendirmiştir. Buna cevaben *Vatan* da cumhuriyetin ilan biçiminden millet hakimiyeti nedeniyle endişe duyduklarını ve kimsenin köhne saltanat şeklini benimsemediğini yazmıştır. Hüseyin Cahid de konuyu halifeye getirerek, halife varsa ona hürmet gerektiği ve cumhurbaşkanı aleyhinde yapılacak eleştirilerin suç kapsamına alınırken halifeye yapılan eleştirilerin suç kapsamına alınmadığı yorumunu yapmıştır. Buna cevaben Yunus Nadi, muhalif gazetelerin bir nebze olsun mertlik gösterip açıkça fikirlerini söylemelerini istemiştir. *Hakimiyet-i Milliye* dini politikaya alet ederek saltanatı hortlatmak isteyenlerin cumhuriyeti yıkmaya güçlerinin yetmeyeceği yazmıştır. *İleri* gazetesi, bu tür milleti zehirlemeye çalışan kişilerin ve İstanbul muhalif basınının susturulması için istiklal mahkemelerini göreve çağırmıştır. Bu yazılar üzerine *Tanin*'de yazan İsmail Müştak, basının susturularak hiçbir şeyin daha iyiye gidemeyeceğini tarihin yeterince gösterdiğini, basın hürriyetinin yok edilmesinin rejimi diktatörlüğe sürükleyeceğini, basını susturmayı kamu oyuna bırakmak gerektiğini, basın hürriyetinin toplumun hürriyetiyle doğrudan ilgili olduğunu ve buna halkın hüküm vermesi gerektiğini yazmıştır. Ahmet Emin de Ankara basınının kendisinden başka fikirlere tahammülü olmadığı eleştirisini yapmıştır. *Hakimiyet-i Milliye* hiç bir hürriyetin asla anarşi yaratmada kullanılmayacağını ve hürriyet hakkının Vahdettin, Çerkez Ethem gibilerine asla verilemeyeceğini, aksi takdirde bunun bir cinayet olacağını, hürriyetin nasıl ve ne şekilde verileceğine cumhuriyet rejiminin karar vereceğini ifade etmiştir. Hüseyin Cahid, 9 Kasım 1923'te kendisinin de lafta değil kalpten cumhuriyet taraftarı olduğunu, Malta'da sürgünde iken dahi cumhuriyet istediğini, Ankara'dakiler cumhuriyeti ağzına alamazken, *Tanin*'in cumhuriyetçi olduğunu ilan ettiğini, asla irtica ile işbirliği içinde olmadığını, sadece diktatörlüğe doğru yürünmekte olduğu endişesi taşıdığını, Mustafa Kemal'in çevresinde bulunanların, onun diktatörlüğünü istediklerini ve bugün nasıl alelacele anayasa değiştirilerek cumhuriyet ilan edilmişse, yarın da yine alelacele bir kararla diktatörlük ilan edileceği endişesini taşıdığı için cumhuriyetin ilanına sevinemediğini belirtmiştir. Velid Ebuziyya, nereye varılmak istendiğini ve amacın diktatörlük veya bir başka saltanat mı olduğu sorularını sormuştur. Yunus Nadi, Hüseyin Cahid ve arkadaşlarının endişelerinin yersiz olduğunu,

asla diktatörlüğe geçilmeyeceğini, çünkü meclisin faal bir şekilde vazifesine devam edeceğini yazmıştır. *İkdam*, bu esnada hükümetin basına karşı bir bas-kı hareketine hazırlandığını yazmıştır.³¹

Bu tartışmalar üzerine Matbuat Umum Müdürü Zekeriya Sertel, meclisin basın hürriyetine en zor anlarda bile dokunmadığını ifade etmiş ve barış zamanında asla böyle bir şey yapılmayacağı güvencesini *Anadolu Ajansı* aracılığıyla ilan etmiş ve bu açıklaması nedeniyle 14 Kasım 1923'te görevinden alınmıştır. Onun görevden alınması İstanbul basınına iyice telaşa sokmuş, bunun üzerine İsmet Paşa 17 Kasım tarihli *Vakit*'te basının kendi aralarındaki tartışmalara karışmayacaklarına belirtmesiyle muhalif basın rahatlamıştır. Tüm bu gelişmeler İstanbul ile Ankara basını arasındaki gerginliğin gittikçe artmasına neden olmuştur.³²

HİLAFET SORUNU

Abdülmeccid'in Halife Seçilmesi ve Hilafet Tartışmaları

TBMM, 1 Kasım 1922'de kabul ettiği 308 sayılı kararla saltanatı kaldırırken hilafetin varlığını sürdürmesine karar vermiş ve Vahdettin, 17 Kasım 1922'de halife unvanıyla İngiltere'ye sığınınca, bu kez 313 sayılı kararıyla meclis, Vahdettin'in halifeliğini düşürürken aynı kararın ikinci maddesiyle Osmanlı hanedanından Abdülmeccid Efendi'yi halife seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Abdülmeccid Efendiye 19 Kasım 1922'de gönderdiği bir telgraf-la, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince, meclisin kararıyla halife seçilmiş olduğunu bildirmiştir. Bu haberi hemen hemen tüm basın olumlu karşılamıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine demeç veren Abdülmeccid, halife seçilmekten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. *Yeni Gün* yazarı Yunus Nadi, meclisin kaçan halife yerine Abdülmeccid'i seçtiğini ve İslamla ilgili böyle bir seçim yetkisini meclisin elinde bulundurduğunu yazmıştır. *Tevhid-i Efkar* ise zaten hilafet makamına layık olmadığını gösteren Vahdettin'in hala hilafet makamından feragat etmemesinin bir anlam teşkil etmediğini, Abdülmeccid'in haklı olarak halife seçildiğini ve artık Vahdettin'in bir halife değil hürriyetini yitirmiş bir esir olduğunu belirtmiştir.³³

³¹ Abacalı, a.g.e., s. 107-111; Türker, a.g.e., s.125-134; Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63 ; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s.69-110.

³² Abacalı, a.g.e., s. 107-111; Türker, a.g.e., s.125-134; Hıfzı Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63 ; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Öz, a.g.e., s.69-110.

³³ Abacalı, a.g.e., s.134-143; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.110-122.

Hilafet taraftarları 15 Ocak 1923'te Afyon milletvekili Hoca İsmail Efendinin imzasıyla Ankara'da bir risale yayımlayarak TBMM'de kabul edilecek yasaların "ahkam-ı şer'îye"ye uygun olması için halife onayının gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Mustafa Kemal bu risaleyle bir nevi meclisi halifenin danışma kurulu durumuna düşüreceğine, halifenin ise devlet başkanı durumuna yükseleceğine dair eleştiride bulunmuştur. Yunus Nadi, böyle fikir sahibi olanları saray yordakçıları olarak nitelendirmiştir. Hüseyin Cahid, 6 Kasım 1923'te halifenin varlığı kabul ediliyorsa ona gerekli saygının ve yetkinin verilmesi gerektiğini, cumhurbaşkanı aleyhinde kötü yazı yazılmasının yasaklandığı gibi halife için de bunun yapılması gerektiğini belirtmiştir. Yunus Nadi, sorunun halife yada halifelik olmadığını, sorunun asıl kendini cumhuriyetçi ilan eden Hüseyin Cahid gibi cumhuriyetin ilan edilmesini şaşkınlıkla karşılayan ve halifenin şahsında yeni bir saltanat kurmaya çalışan zihniyette olduğunu yazmıştır. Bu tartışmalara *Akşam*, Abdülmecid'in istifa edeceği ve İslam ülkelerinden oluşan bir komitenin İstanbul'da toplanarak bir hilafet kongresi düzenleyip halifenin seçileceği haberiyle katılmıştır. *Tevhid-i Efkar*, halifenin başka ülkelerin ve hatta Hıristiyan ülkelerin esareti altında olan İslam ülkelerinden değil, tek bağımsız İslam ülkesi olan Türkiye'den ve Osmanlı hanedanından seçilebileceğini belirtmiştir. *Vatan* da halifenin tüm İslam ülkelerince benimsendiğini, bu ülkelerden halifeye ziyaretçilerin ve mektupların geldiğini, halifenin ancak tüm İslam ülkeleri istemediği takdirde görevinden ayrılacağını, bunu önlemek içinde meclisin halifenin görevlerini saptaması gerektiğini ifade etmiştir. *İleri* de tüm Müslümanların halife seçmek istemelerinin düşmanın ekmeğine yağ süreceği ileri sürmüştür.³⁴

Aynı günlerde Şer'îye Vekili Mustafa Fevzi Efendi, halife seçimi konusundaki tüm söylentileri yalanlamıştır. 10 Kasım 1923'te *Tanin*'de eski Derişim milletvekili ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in Abdülmecid'e yazdığı mektup yayımlanmıştır. Mektupta halifenin istifa etmemesi gerektiği, halifenin Türklüğe kazanılmış bir kuvvet ve manevi bir hazine olduğu, tüm İslam ülke temsilcilerinin bir halife seçilmesine izin verildiği takdirde, ilk halifenin Türk olabileceği, diğerlerinin ne olacağını kimsenin garanti edemeyeceği, hiçbir milletin böylesine bir manevi hazine mirasını başkalarına vermeye kalkmayacağı, aksi takdirde bunun intihar olacağı ve Fransız devrimcilerine karşı Kral 14. Lui'nin sonuna kadar sarayını savunduğu belir-

³⁴ Abacalı, a.g.e., s.134-143; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.110-122.

tilmiştir. *İleri*, Lütfi Fikri Bey gibi ittihata muhalif birisiyle ittihatçı *Tanin*'in hilafet sorununda aynı noktada anlaştıklarını, Lütfi Beyin tuzağa düşürüldüğünü, bu tür yazıların fitne çıkarmaktan başka hiçbir işe yaramadığını yazmıştır. Velid Ebuziyya'ya göre, son tartışmaların sorumlusu *Akşam*'dır, Ulusal Mücadelenin başarı nedeni halifedir, gelecekte Musul'un geri alınmasında İslam birliğinden yararlanılacak, durum böyleyken hilafet makamının Türklere hiç yararı dokunmadığını ileri sürmek güneşin varlığını inkar etmekle eş değerdir ve hilafeti devirmeye kalkışmak kabul edilemez.³⁵

İzmir milletvekili Mahmut Esat, *Hakimiyet-i Milliye*'de çıkan yazısında dört halife döneminden sonra hilafet kurumunu, orta çağ serserileri teşkilatı olarak nitelendirmiş ve bu kurumun dört asırdan beri Türk ulusuna hiçbir katkısının olmadığını, aksine çok zarar verdiğini ve bu nedenle inkılabın dinlendiği siperlerden çıkarak bu işleri halletmesi gerektiğini belirtmiştir. *Vatan* da 14 Kasım 1923'te Abdülmecid'in istifasının söz konusu olmadığını, ancak Ankara'da hilafet sorununu çözmek için şu seçeneklerin var olduğunu yazmıştır: Hilafetin Türkiye'den ihracı, hilafetin Anadolu'da başka bir yere nakli ve hilafetin İstanbul'da kalması. Bu seçeneklerden en güçlü olanın ise hilafetin bir Anadolu şehrine taşınması olduğunu, hilafetin başka bir ülkeye ihracını benimseyenlerin ise küçük bir azınlık olduğunu yazmıştır. Buna cevaben *İkdam* başyazarı Ahmet Cevdet, İstanbul'un Türklerin elinde kalmasının hilafet sayesinde olduğunu, İstanbul'dan giden halife ile birlikte Türkiye'nin önce Trakya'yı, sonra İstanbul'u yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini, bu tür tehlikeli oyunlar oynamaktan vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. *İleri*, tüm bu söylentileri, *Akşam*'ın sırf satışını artırmak için yaptığını ileri sürmüştür. Basında yer alan tüm bu yazılardan da anlaşıldığı üzere ele alınacak sorun halifenin şahsı ve unvanı değil, hanedana ilişkin bir karardır. Cumhuriyetin ilan ediliş biçimini beğenmediğini açıklayan Rauf Beyin, hükümet temsilcileri Dr. Adnan (Adıvar) ve Refet Bey'i (Bele) de yanına alarak halife Abdülmecid'i ziyaret etmesi parti genel kurulunda dolayı eleştirilmiştir. 2 Aralık 1923'te Hüseyin Cahid'e göre, Rauf Bey ve arkadaşlarının sırf dini alanda icra yetkisi olan halifeyi ziyaret etmesi, aynı camiye ziyarete giden bir Müslümana ses çıkarılmayacağı gibi ses çıkarılmaması gerekir, Ankara ya halifeyi istemediğini söylemeli ya da halife yurt içinde tutulacaksa mutlaka gereken saygı gösterilmelidir.³⁶

³⁵ Abacalı, a.g.e., s.134-143; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.110-122.

³⁶ Abacalı, a.g.e., s.134-143; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.110-122.

Hint Müslümanlarının Mektup Meselesi

Ülke içinde hilafet tartışmaları sürerken ve olaylar hilafet aleyhine gelişirken, İngiltere’de yaşayan Hint Müslümanlarından Ağa Han³⁷ ve Emir Ali’nin 24 Kasım 1923’te Başbakan İsmet Paşaya gönderdikleri mektupta hilafetin güçlendirilmesini istemeleri ve bu mektup daha başbakanın eline geçmeden 5-6 Aralıkta *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkar* gazetelerinde yayınlanması, hilafetin kaldırılması sürecini hızlandırmıştır. O ana kadar hilafet tartışmaları bir iç sorun olarak devam ederken, konu aniden uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu iki Hintli Müslüman mektuplarında, halifeliğin tüm Müslümanlar üzerindeki etkisini belirtmekte, Türkiye’nin gerçek dostları olarak halifenin tüm Müslümanların ve Müslüman ülkelerin güven ve saygısına layık bir yere yükseletilmesini istemekte ve bunun da Türkiye’ye güç kazandıracağı belirtmektedirler. Bu konuda *İleri*, halifeye dünyevi bir sıfat verilmesinin Türkiye’nin tarihte olduğu gibi zararına olacağını, saltanat ve hilafet aynı kişide toplandığı zaman bile İslam dünyasının Türkiye’ye fiili yardımda bulunmadığını yazmıştır. *Hakimiyet-i Milliye* de her iki Müslüman Hintlinin İngiltere’nin birer memuru olduğunu, vakti zamanında halifenin cihadına karşı çıkan bu kişilerin bugün nasıl olup da halifenin yetkisinin arttırılmasını savduklarını ve bunların yazdıkları mektup nasıl olup da daha başbakanın eline geçmemişken İstanbul muhalif basınınca yayınlandığını, bu Hintli kişilerin halifenin yetkisi yerine ülkelerinin bağımsızlığı için neden mücadele etmediklerini, bir avuç Türk yedi düvele karşı mücadele edip bağımsızlığını elde ederken 300 milyon üzerindeki Hindistan’ın hala İngiliz boyunduruğunda yaşamasına neden karşı çıkmadıklarını sormuş ve Türkiye’nin yabancı müdahalesine ihtiyacı olmadığını, bu kişilerin önce kendi zavallı esir İslam milletlerinin haliyle uğraşmaları gerektiğini ve böylelikle İslamiyete daha çok hizmet edeceklerini belirtmiştir. *Vatan* bu iki kişinin Hindistan Müslümanlarının sıkıntılarından uzakta rahat bir hayat sürdürdüklerini ifade etmiştir. Hint Hilafet Komitesi, 14 Aralık 1923’te bu kişilerin Hint Müslümanlarını temsilen mektup yazmalarının dikkate alınmaması gerektiği açıklamıştır.³⁸

³⁷ Çulcu, **a.g.e.**, C: 1, s. 14-16: 1920 yaz aylarında İngiliz gizli İstihbarat Servisi (Intelligence)’nin Mustafa Sagir adlı daha önceden Afgan Emirini öldüren iyi yetiştirilmiş bir ajanını Mustafa Kemal’i öldürmek üzere Ankara’ya gönderir ve bu kişi kendisini Hint hilafet Komitesi temsilcisi olarak tanıtır ve elinde bulunan Hint Müslümanlarından toplanan parayı Ankara’ya ulaştırmak üzere geldiğini açıklar. Daha öncesinden olduğu gibi kendisini Emir Ali’nin adamı ve İngiliz casusu olduğu ve onunla mektuplaştığı bizzat Mustafa Kemal başta olmak üzere Ankara’daki yöneticiler tarafından çabuk fark edilen bu kişi idam edilmiştir. Emir Ali, İsmailiye Tarikatının reisliğini yapan Ağa Han’ın adamıdır ve Ağa Han daha önce İngiliz hükümeti tarafından Mısır ve İsviçre’de özel görevlere getirilmiştir.

³⁸ Abacalı, **a.g.e.**, s. 110-122; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s. s.110-122.

İstiklal Mahkemesi'nin Kurulması ve Yargılanmalar

Ağa Han'ın mektubunun daha başbakanın eline geçmeden gazetelerde yayınlanması üzerine Başbakan İsmet Paşa, 8 Aralık günü mecliste gizli bir oturum düzenlemiştir. Mektupların kendi eline 4 Aralık'ta geçtiğini oysa, Mustafa Kemal'e gönderilen mektubun henüz onun eline geçmediğini, olayın arkasında İngiltere olduğunu ileri sürmüş, olayı bir vatan hainliği olarak nitelendirmiş ve olaya doğrudan el koyması için istiklal mahkemesi kurulması teklifinde bulunmuştur. Rauf Bey, vatan hainliğinden yargılama için istiklal mahkemesinin gerekmediği itirazını yapmış ve uzun süren tartışmalardan sonra meclis 63 oya karşı 89 oyla istiklal mahkemesi kurulmasını kabul etmiştir. Aynı gün istiklal mahkemesi üyeleri de seçilmiştir. Mahkeme Başkanı, İhsan Bey (Topçu), Savcı, Vasfı Bey (Çınar), Üyeler, Refik Bey (Koralan), Cevdet Bey (Izrap) ve Hakkari Milletvekili Asaf Beydir. Aynı gün kurulan istiklal mahkemesi heyeti aynı gece mecliste toplanarak iki Hintli Müslümanın mektubunu yayınlayan *Tanin*, *İkdam* ve *Tevhid-i Efkar* gazetelerinin yazarları Hüseyin Cahid, Ahmet Cevdet, Velid Ebuziyya ve gazetelerin sorumlu müdürleri Hayri Muhiddin ve Ömer İzzeddin Beyin, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine aykırı yayında bulunmak, vatan hainliği işleyerek devletin iç ve dış güvenliğini ihlal ve hükümet şeklini değiştirmek gerekçesiyle yargılanmak üzere göz altına alınmalarına karar vermiştir. 10 Aralık 1923'te İstanbul'da göreve başlayan mahkeme, söz konusu gazetelerin dört aylık sayılarını incelemeye almıştır. İlk soruşturmalar 11 Aralık 1923'te yapılmış ve *İkdam* Sorumlu Müdürü İzzettin Bey felçli olduğu için tutuksuz yargılanmış, diğerleri ise tutuklanmıştır. *İkdam* Yazı İşleri Müdürü Ekrem, *Tevhid-i Efkar* Yazı İşleri Müdürleri Kadri İzzet ve Abidin Daver istiklal mahkemesi savcısı tarafından göz altına alındıktan sonra serbest bırakılmıştır.³⁹

İkdam 12 Aralık'taki yayınında; Ağa Han ve Emir Ali'nin Mustafa Kemal ve İsmet Paşaya gönderdikleri mektupların birer örneklerinin kendi gazetelerine ulaştığını, hemen tercümesi yapılarak *Tanin* ve *İkdam*'da yayımlandığını, diğer gazetelerin ise bu iki gazeteden alıntı yaptıklarını, sorumlu müdürlerin konudan habersiz olduklarını, İstanbul ile Ankara arasındaki gerginliği istiklal mahkemesinin kaldıracağını belirtmiş ve gazetecilerin be-

³⁹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998, s. 192-197; Abacalı, **a.g.e.**, s. 111-126; Türker, **a.g.e.**, s.143-165; Topuz, **a.g.e.**, s. 143-146; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; İsmet Bozdağ, **Basın İstibdadı**, İstanbul, Emre yayınları, 1992 s. 142-166; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s. 110-122.

ratını istemiştir. *Tanin* Yazı İşleri Müdürü Baha Bey, 13 Aralık'ta yayınladığı yazıda, yargılanması gereken biri varsa o da kendisinin olduğunu, mektupların gazetede yayımlandığından Hüseyin Cahid'in haberi olmadığını, mektupların yayınlanmasında herhangi bir art niyet olmadığını belirtmiştir. İstiklal mahkemesi savcısı bu açıklama üzerine Baha Beyin tutuklanmasına karar vermiştir. *Yeni Gün* başyazarı Yunus Nadi, istiklal mahkemelerinin kurulmasının sorumluluğunu İstanbul muhalif basında bulmuş, kendilerinin olayı daha önce haberdar etmelerine rağmen, bunu muhalif İstanbul basınının acizlik olarak görüldüğünü, susmak yerine seslerini daha fazla yükselttiklerini, bu kişilerin yakalarına kanunun yapıştığını yazmıştır. *Vatan*'dan Ahmet Emin, söz konusu gazetelerin, mektupları haber olarak yayınladıklarını, ancak ülkenin içinde bulunduğu hassas durum göz önüne almadan ve hiç yorum yapılmadan böyle bir mektubun yayınlanmasının suç oluşturduğunu, söz konusu gazetecilerin tutuklanmadan önce mektupların yayınlanmasında kötü niyetlerinin olup olmadığı tespit edildikten sonra tutuklanıp yargılanmaları gerektiğini, tüm bunlar yapılmadan İstanbul'da bir istiklal mahkemesi kurulmasını ağır bulduğunu ifade etmiştir. *Vakit*'ten Mehmet Asım ise istiklal mahkemesinin olağanüstü bir mahkeme olmasına rağmen duruşmaların açık geçtiğini ve yargılanma sonucunun beklenmesi gerektiği belirtmiştir. İlk günler pek sesi çıkmayan, ancak istiklal mahkemesinin pek sert olmayışından yararlanan *Tevhid-i Efkâr*, *Yeni Gün* gazetesinin kanunların hakimiyetine engel olduğunu, eğer adalet kanun ve vicdan demekse kanunun emrettiği yoldan gidenlerin korkacakları hiçbir şeyin olmadığını, bir değil bin istiklal mahkemesinin gelmesinin, icabında orduların gelmesinin hak ve hakikati değiştiremeyeceğini yazmıştır. *Tanin* de Yunus Nadi'ye cevaben yazan Hüseyin Cahid'in kardeşi Hüseyin Suat, Yunus Nadi'yi Neron fikirli olmakla suçlarken, kardeşinin bir suç işlemişse kanunlar karşısında cezasını çekeceğini, ancak Türk basınında Yunus Nadi gibilerin olmasına üzüldüğünü ifade etmiştir. *Hakimiyeti Milliye* İstanbul'a istiklal mahkemesinin gönderilmesinin Lozan'dan sonra en büyük olay olduğunu, devrim karşıtlarının Osmanlı hanedanını kullanmak istediklerini, Fransız devriminden sonra tüm şehzadelerin sınır dışı edilmesine ve cumhuriyet karşıtlarının hepsinin idam edilmesine rağmen, Türk Devrimi'nin her ikisini de yapmadığını, yeni cumhuriyetin basın özgürlüğüne önem verdiğini gören düşmanların bunu zayıflık olarak gördüklerini yazmıştır.⁴⁰

⁴⁰ Aybars, a.g.e., s. 192-197; Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.143-165; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s. 110-122.

İleri cumhuriyet aleyhtarı olanların şimdi meydana çıkması gerektiğini, meydana çıkmazlarsa meydana çıkartılacaklarını, böyle kişilerin yargılanıp cezalandırmalarına kimsenin üzülmeceğini, cumhuriyetin kendini savunma hakkı olduğunu belirtmiştir. Yakup Kadri'nin *Hakimiyet-i Milliye*'deki 28 Aralık 1923 tarihli yazısına göre, İstanbul muhalif basını devrim karşıtıdır. *Tevhid-i Efkar* kendi gazetelerinde Ağa Han'ın Lozan Anlaşması'ndan sonraki beyanının eleştirildiğini ve tavsiyelerinin samimi bir Müslüman tavsiyeleri olamayacağını aylar öncesinden okuyuculara duyurulduğunu belirterek gazeteyi temize çıkarmaya çalışmış ve istiklal mahkemesinin adaletine güvendiklerini yazmıştır. İstanbul Matbuat Cemiyeti, 12 Aralık'ta yaptığı toplantıda söz konusu gazetecilerin vatan haini olamayacağını belirtmiş ve bunun için meclise ve istiklal mahkemesine birer mektup gönderilmesine karar vermiştir. Gazetecilerin istiklal mahkemesinde 15 Aralık'ta Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre yargılanmalarına başlanmıştır. Velid Ebuziyya'ya mektubu nasıl yayınladığı sorulduğunda, mektubun postadan geldiğini, kendisinin bizzat açtığını, ancak yayınlamayı unuttuğunu ve ertesi gün diğer gazetelerde gördüğü için mektubu *Tanin*'den iktibas ettiğini, Ağa Han'ın son hareketini hoş görmediğini yazmıştır. Hüseyin Cahid ise kendisinin ve gazetesinin cumhuriyetçi olduğunu, mektubun gazetecilik açısından yayınlandığını, aslında kendisinin mektuba cevap vermek istediğini, adabı muâşeret gereği İsmet Paşanın önce cevap vermesini beklediğini, her ne kadar gazeteciler kendi içlerinde kavga etseler de yurt dışından asla bir müdahaleyi hoş görmediğini, dış siyaset konusunda hükümetin vereceği direktifler doğrultusunda hareket edeceğini, bu mektup içinde aynı direktifi beklerken kendisinin mahkemeye getirildiğini ifade etmiştir. Ahmet Cevdet de gazetesinin siyasetten çok daha ekonomik ve bilimsel konularla ilgilendiğini, mektup yayınlandığında rahatsız olduğunu, mektubu kızına tercüme ettirdikten sonra mektubu anladığını, cumhuriyetçi olduğunu ve Ağa Han'ı tanımadığını belirtmiştir. Mahkeme ilk gün yumuşak ve olumlu bir havada geçmiş, bu da gazetecilerin vatan hainliğiyle yargılanamayacakları izlenimini vermiştir. *Akşam* yargılanan gazetecilerin vatan haini olmadığına inandığını ve yargılama sonucu İstanbul'un bu davadan aklanarak çıkıp, son zamanlarda İstanbul'un üzerinde oluşan şüphelerden tamamıyla kurtulacağını yazmıştır.⁴¹

⁴¹ Aybars, a.g.e., s. 192-197; Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.143-165; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s. 110-122.

İkdam istiklal mahkemesinin ilk duruşmadaki nezaketine duyduğu hayranlığı dile getirip, mahkemenin ülkede huzuru sürekli bir şekilde sağlayacağını yazmıştır. *İleri*'den Suphi Nuri, yazısında söz konusu mektubun cumhuriyet aleyhinde olduğunu, bunun için Türk gazetelerinde yayınlanmaması gerektiğini, eğer sırf haber açısından yayınlanması çok lüzumluysa da mutlaka bir yorum yapılarak yayınlanması gerektiğini, yargılanan gazetecileri asla birer vatan haini olarak görmek istemediklerini belirtmiştir. 17 Aralık'ta tutuklu gazetecilerle birlikte diğer muhalif olan gazeteciler de dinlenir ve görüşleri alınır. *Vatan* başyazarı, söz konusu mektubu ancak "İşlerimize nasıl karışırlar?" başlığını atmak suretle yayınlacağını yazmıştır. *Vakit* başyazarı Mehmet Asım ise mektubun kendilerine çok geç ulaştığını, haber açısından diğer gazetelerden geri kalmamak için yorumuyla birlikte yayınlacağını belirtmiştir. *Akşam* başyazarı Necmettin Sadak bir cumhuriyetçi olarak mektupta hilafetten bahsettiği için mektubu yayınlamadığını ifade etmiş, *Tercüman* başyazarı Şükrü de mektubu Türkçe gazetelerden okuduğunu, "işlerimize müdahale ediyorlar" yorumunu yaparak yayınladığını, *İleri* sorumlu müdürü de mektubun kendilerine gelmediğini ve diğer gazetelerden okuduğunu, konuyla ilgili sadece eleştiri yazısı yazdıklarını belirtmiştir.⁴²

Tutuklu gazeteciler mektubu yayınlarken herhangi bir art niyetleri olmadığını yinelemişler, 19 Aralık'ta İstanbul Barosu Başkanı Lütfü Fikri Beyin davası başladığı için gazetecilerle ilgili duruşmalara bir süre ara verilmiştir. 22 Aralık'ta tekrar duruşmalar başlamış ve 25 Aralık'ta Savcı Vasıf Bey, Hint Müslümanlarının mektubunu yayınlamakla söz konusu gazetecilerin 1 Kasım 1922 tarihli TBMM kararına aykırı davrandıkları için Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre yargılanmalarının ve ikinci ve üçüncü maddelerine ve Matbuat Kanunu'nun onbirinci maddesine göre cezalandırılmalarını yazı işleri müdürlerinin beraatını, Hüseyin Cahid'in cumhuriyetçi olmasının dikkate alınmasını istemiştir. 29 Aralık'ta yapılan duruşmada Hüseyin Cahid ve Velit Ebuziyya'nın avukatları ve Velid Beyin gösterdiği tanıklar dinlenmiş, 31 Aralık'ta ise gazeteciler son kez savunmalarını yapmıştır. Velit Bey savunmasında cumhuriyet aleyhtarı sayılamayacağını ve mürteci olmadığını söylemiş, Ahmet Cevdet ise geçmişte yaptıklarının göz önünde bulundurulmasını istemiş, Hüseyin Cahid de

⁴² Aybars, a.g.e., s. 192-197; Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.143-165; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s. 110-122.

kendisinin cumhuriyetçi olduğunu istibdata karşı olduğunu, hatta cumhuriyetin dayanaklarını sağlamlaştırmak için iyi niyetiyle çalıştığını ve vatan haini olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme heyeti savcının cezalandırma isteğini yerinde görmeyerek tüm gazetecilerin beraatına karar vermiş, ancak böylece hilafetin artık kaldırılması için gerekli ortam hazırlanmıştır. İstanbul Matbuat Cemiyeti, istiklal mahkemesinin kararını, gönderdiği bir telgrafla kutlamış, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin vermiş olduğu karar, gergin havayı yumuşatmış ve basında memnuniyet yaratmıştır. Hüseyin Cahid beraat kararından sonra yazdığı yazıda mahkemenin verdiği karara teşekkür etmiştir. *Vakit* de mahkemenin beraat kararının sadece gazetecilerin değil, İstanbul gazeteciliğinin de beraatı anlamına geldiğini yazmıştır. Suphi Nuri, mahkemenin cumhuriyeti güçlendirdiğini ve tüm Türkleri kardeş yaptığını yazmış, Necmettin Sadak da mahkemenin İstanbul basınına şüpheden kurtardığını belirtmiştir.⁴³

Tevhid-i Efkar, imzasız yayınlanan yazısında mahkemenin milleti yanlış yola değil hak yoluna sevk ettiğini ve bu hak yolundan ebediyen ayrılınmaması gerektiğini yazmıştır. *Akşam* cumhuriyetin Türkiye'ye tam anlamıyla yerleştiğini ve hiçbir tehlikenin kalmadığını düşünmenin saflık olduğunu, olumsuz gelişmelere karşı devrimci güçleri uyanık olmaya çağırmıştır. Mahkeme kararından sonra İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin, beraat eden gazeteciler şerefine verdiği yemeğe, mahkeme üyelerini de davet etmesi İstanbul'da aylardır süren gergin havanın ve Ankara-İstanbul çatışmasının yumuşamasını sağlamış ve bu yumuşama sonucu İstanbul gazetecileri Mahkeme Başkanı İhsan Bey organizasyonunda İzmir'de bulunan Mustafa Kemal'i ziyaret etmişlerdir. 4-5 Şubat 1924'te Mustafa Kemal'le İzmir'de buluşmak için *İkdam*'dan Ahmet Cevdet, *Tanin*'den Hüseyin Cahit, *İleri*'den Celal Nuri, *Akşam*'dan Necmettin Sadak, *Vakit*'ten Mehmet Asım, *Vatan*'dan Ahmet Emin ve *Tercüman-ı Hakikat*'ten Hüseyin Şükrü bir araya gelmişlerdir. Ancak *Tevhid-i Efkar*'dan Velid Ebuziyya, 1 Şubat 1924'te söz konusu ziyaretin Mustafa Kemal'in isteği üzerine gerçekleşeceğini yazmış olması nedeniyle cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmemiştir. Mustafa Kemal, ülke işlerini el birliğiyle yürütmek için basınla kurulacak barışa ve dostluğa büyük önem vermiş ve bunu konuşmasında gayet açık bir şekilde ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı'dan sonra İstanbul gazetecileri adına söz

⁴³ Aybars, a.g.e., s. 192-197; Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.143-165; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s. 110-122.

alan Hüseyin Cahid, Abdülhamit'ten beri beslediği emellerinin Mustafa Kemal sayesinde gerçekleştiğini, basının cumhuriyetin etrafında çelikten de sağlam kalpten bir kale oluşturduklarını ifade etmiştir. Daha sonra İstanbul gazetecileri kafalarında oluşan bazı endişelerin cumhurbaşkanıyla yaptıkları konuşma sonucu dağıldığını belirten yazılar yayınlamışlardır. Ancak İstanbul-Ankara arasında yaratılan bu hoşgörü ortamı hilafetin kaldırılmasıyla birlikte tekrar çatışmaya dönüşmüş ve bu çatışma Ahmet Emin Yalman'ın dediği gibi ülkeye pahalıya mal olmuş, 1925-36 arasında ülkede muhalif bir tek gazetenin kalmamasına yol açmıştır.⁴⁴

Hilafetin Kaldırılması

22 Ocak 1924'te İsmet Paşa, istiklal mahkemesinin muhalif basına göz dağı vermesinin hemen ardından, halifenin kendine ayrılan hilafet hazinesi için ekstra yardım yapılmasını istediğini Mustafa Kemal'e belirtmiştir. Aslında Mustafa Kemal, İzmir'de İstanbul gazetecileri ile yapmış olduğu toplantıda saltanatın kaldırılmasından sonra halifeliğin kalmasının anlamsızlığını ve tehlikelerini gazetecilere anlatmış ve aynı konuyu İsmet, Kazım ve Fevzi Paşaya anlatıp onların desteğini alarak hilafetin kaldırılması için hükümet ve ordu temsilcilerinin ortak kararını almıştır. Celal Nuri'ye göre, cumhuriyette zümre farklılığı ve aristokrasi olmamasına rağmen 1924 maliye bütçesinde halife ve hanedana yüklü bir pay ayrılmasıyla, cumhuriyette hiçbir aileye özel bir imtiyaz verilemeyeceğinin anlamı kalmamıştır. Ona göre, Fransızlar, Almanlar ve Avusturyalıların yaptığı gibi hanedanın kendi hazinesinden mülk verilip onların millet hazinesi ile ilişkisinin kesilmesi gerekir. *Akşam* gazetesi yazarı Yakup Kadri, cumhuriyetin kendi varlığını yeterince önemsemediğini, eğer önemsemiş olsaydı cumhurbaşkanı bütçesinin hilafet bütçesinden daha az olmaması gerektiğini, asalet unvanına hâiz kişilerin cumhuriyette yerlerinin olmadığını, cumhuriyetin kurucuları olan şehitlerin analarına bu devletten 30 lira maaş verilmezken, 30 liranın hanedan bütçesinde asgari maaş olduğunu, maliye encümeninin vatan hâni Vahdettin'in akrabalarına cumhurbaşkanından çok daha fazla para tahsis yaparak şüursuzca da olsa millet hakimiyetine kastettiğini yazmıştır. Hükümet yanlısı gazeteler açıkça hanedana ayrılan bütçeyi eleştirmişler, artık Türkiye'nin Vahdettin'in soyunu beslemek istemediğini belirtmişler

⁴⁴ Aybars, a.g.e., s. 192-197; Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.143-165; Topuz, a.g.e., s. 143-146; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s. 110-122.

ve 25 Şubat'ta yapılan bütçe görüşmeleri sırasında hilafetin geleceğiyle ilgili ilk tartışmalar mecliste başlamıştır.⁴⁵

Tanin gazetesinden Münir Müeyyet, mecliste muhafazakar ve liberal iki grubun net bir şekilde ortaya çıktığını, muhafazakar grubun hiçbir kuvvetinin olmadığını ifade etmiştir. Yusuf Akçuraoğlu, Osmanlı hanedanının kanında zerre kadar Türk kanı kalmadığı halde bu hanedanın beslenmeye devam edildiğine dair mecliste yaptığı eleştirisi *Tevhid-i Efkar* da yer almıştır. *İleri* de 26 Şubat'ta yayınladığı yazıda tüm İslam alemine ait hilafet makamının bütün yükünün Türk devletine yükletilmesini eleştirmiştir. *Tevhid-i Efkar*, cumhurbaşkanının başbakanla birlikte Şer'îye Vekili Mustafa Efendiyi ziyareti esnasında din ile siyasetin ayrılması gerektiği konularının görüşüldüğünü yazmıştır. Celal Nuri, *İleri*'de laikliğe ve ulusal eğitime dair yazdığı yazıda, bugünkü medreselerde ne milli ne de dini terbiye verildiğini, yeni bir eğitim sisteminin gerekliliğini, dinin vicdana ait olduğunu, dinin hiçbir zaman siyaset aracı olmaması gerektiğini belirtmiştir. *Tanin*'den Münir Müeyyet, meclisteki liberal milletvekillerinin hilafetin kaldırılmasına karar verdiklerini, bu konuda bir yasa teklifi hazırladıklarını, teklifin birkaç gün içinde meclise sunulacağını, yani hilafetin bir kaç güne kadar kaldırılacağını, meclisteki muhafazakar milletvekillerinin ise hiçbir etkileri olmadığını için bunu kabul edeceklerini, halifenin ve hanedanın bu konudaki endişeleri nedeniyle yol hazırlıklarına başladıklarını ve böyle bir karar alındığı takdirde derhal ülkeyi terk edeceklerini belirtmiştir. Halife Abdülmecid bütün olacakları kabul ederek 29 Şubat'ta Dolmabahçe'de son kez cuma selamlığına çıkmış ve buna halk büyük ilgi göstermiştir. Aynı günlerde *Vatan* baş yazarı Ahmet Emin konuyla ilgili gelişmeleri yakından takip etmek için Ankara'ya gitmiş ve Mustafa Kemal'in konuyla ilgili açıklama yapmamasına rağmen, halifenin ve hanedanın memleket haricine çıkarılacağını konuşmalarının yapıldığını, eski hanedanın halife namıyla saltanatı sürdürükçe hiç kimsenin cumhuriyetin geleceğini güvence altında görmediğini yazmıştır. *Tanin*, hilafetin kaldırıldığı tebliğ edildiği takdirde halifenin bir gemi ile Mısır'a gideceğini belirtmiş, Rumca yayınlanan *İmerisya* da Mustafa Kemal'in maziyi tamamen bir set çektiği tarihi dakikalarının yaşandığını, tüm sınıfları ve dini taassubu yok eden genç bir hükümet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkacağını, maziye temsil edenlerin yarın ülkeyi terk edeceklerini, vatandaşların artık yüzlerini Anadolu'ya çe-

⁴⁵ Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.165-187; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.110-122.

virip bu kararı selamlayacaklarını ifade etmiştir. Rumca yayınlanan *Fos*, benzeri görülmemiş bir ihtilalin meydana getirdiği devrimin din ve devlet işlerini tamamen ayıracağını ve bununda Türkiye'nin nüfuz ve onurunu arttıracığını belirtmiştir. *Vatan*'ın haberine göre halife, Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafla hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmasını ve parasız bırakılmamalarını istemiştir. *Tanin*'de İsmail Müştak, 2 Mart'ta Halk Fırkası'nda hilafetin kaldırılacağını, hanedanın yurt dışına çıkarılacağını ve onlara belli bir miktar para verileceğini, mal ve mülklerinin tasfiyesi için bir yıllık süre tanınacağını, bu süre zarfında tasfiye gerçekleşmezse, tasfiyenin devlet eliyle yapılacağını yazmıştır. 4 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması üzerine *İleri*, Türk tarihinde yeni bir devrim sayfası açacak kanunların mecliste büyük tartışmalarla kabul edildiğini duymuştur. *Vatan* yaklaşık aynı haberi duyurduktan sonra Mustafa Kemal'in hanedana mensup kadın ve damatların sınır dışı edilmemesi teklifini Halk Fırkası'nın kabul etmediğini, Mustafa Kemal'e bazı milletvekillerinin halifelik teklif ettiğini, ancak cumhurbaşkanının bunu reddettiğini yazmıştır.⁴⁶

Halifeliğin kaldırılması haberini veren meclisin resmi yayın organı konumundaki *Hakimiyet-i Milliye*, bu kararın Anadolu'da büyük sevinçle karşılandığını, cumhuriyetin ilanından sonra diktatörlüğe gidilmediğini, saltanatın arkada kaldığını, cumhurbaşkanının kendisine halifelik teklifini onurlu bir şekilde reddettiğini yazmıştır. *Vakit*'ten Mehmet Asım, hilafetin kaldırılmasının Osmanlı tarihinin kesin bir tasfiyesi olduğunu, cumhuriyetin kendini istiklal mahkemeleri ile korumasını olumlu bulduğunu açıklamıştır. *Tanin* de halkın halifeliğin kaldırılmasını memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. *Tevhid-i Efkar*'da imzasız yayınlanan bir yazıda cumhuriyet idaresinin hilafetin kaldırılmasına karar vermekle mazinin tamamen bertaraf edilerek yeni Türkiye'nin önünün tamamen açıldığını, bu yeni kararın vatanını seven her fert için, memleket için hayırlı olmasını temenni etmekten başka yapılacak bir şeyin olmadığını, hatta temenninin yetmediğini, bunun için çalışmak ilerlemek ve devrimin amacına doğru yürümek gerektiğini, amacın toplumun refah ve mutluluğu olduğunu, artık ilerlemeden Türkiye'yi men eden hiçbir kaydın kalmadığını, buna rağmen yine yerinde sayılırsa hiçbir geçerli mazeretin artık kalmadığını ifade etmiştir. *Vatan*'da Ahmet Emin, mazinin biriktirdiği bir çok engelin yok edildiğini, dini cehalet yüzünden ilerlemeyi bir engel haline dönüştürenlerin etkisinin son

⁴⁶ Abacalı, a.g.e., s. 111-126; Türker, a.g.e., s.165-187; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Örs- Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.110-122.

bulduğunu, artık ilerlemenin önünde her türlü engelin kalktığını ve bu suretle İslamiyetin de gerçek anlamına kavuştuğunu, hiçbir vazifesi olmayan halifeden kurtulmanın bir zaruret olduğunu, dini emperyalist siyaseti takip etmenin hiçbir yararının olmadığını, çünkü önceden böyle bir siyaset güdülmesinden dolayı Türklerin çok zarar gördüğünü, Anadolu’da milletin vatanş sıfatıyla temsil edilebilmesi için hilafetin kaldırılmasının ve hanedanın yurt dışı edilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. İzmir’de yayınlanan *Türk Sesi*’de Avni Nafiz, hilafetin kaldırılmasını memnuniyetle karşılamış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin önündeki engellerin tamamen kalktığını belirtmiştir. Gazetelerin haber ve yorumlarından anlaşıldığı gibi hükümet yanlısı basın, meclisin 4 Mart’ta kabul ettiği 431 sayılı yasayla hilafetin kaldırılmasını alkışlarken, muhalif basının da kararı kabullendiği görülmüştür. Kararın basında olumsuz bir tepkiyle karşılanmamasının nedeni İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin daha önce basına verdiği gözdağı ve bu mahkemenin meclisten geçirmeden infaz yetkisine sahip olması ve mahkeme tarafından hilafetten söz etmenin vatana ihanet kabul edileceği haberlerinin etkili olduğu görülmüştür.⁴⁷

İKİNCİ TBMM’NDE MUHALEFET

Muhalefetin Örgütlenmesi

1923 seçimleriyle birinci meclisteki ikinci grup tasfiye olurken, ikinci mecliste artık muhalefetin olmayacağı düşüncesi hakimdi. Ancak Eylül ayından itibaren başlayan cumhuriyet tartışmaları Halk Fırkası’nda ikililik yaratmaya başlamış, Rauf Beyle başlayan muhalefet gittikçe artmıştır. Mustafa Kemal, 16 Eylül’de Trabzon Halk Fırkası Şubesi’nde yaptığı konuşmada muhaliflere karşı adeta savaş ilan etmiş ve kendisi cumhurbaşkanı olduğu için Halk Fırkası başkanlığı yapmasını eleştirenlere cumhuriyetin savunucusu olarak Halk Fırkası’nı gördüğü için bu partinin başkanı olmaya devam ettiğini belirtmiştir.⁴⁸

Muhalif basından Ahmet Emin’in 19 Eylül tarihli yazısına göre, yarı mecliste iki parti olduğu zaman cumhurbaşkanı herhangi bir partiyi tutmak

⁴⁷ Abacalı, **a.g.e.**, s. 111-126; Türker, **a.g.e.**, s.165-187; Topuz, **a.g.e.**, s. 146-155; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s.110-122.

⁴⁸ Abacalı, **a.g.e.**, s. 126-134; Türker, **a.g.e.**, s.165-187; Topuz, **a.g.e.**, s. 146-155; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 142-166; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s.123-150.

durumunda kalacak ve böylece hakem rolü oynayacak kimse olmayacaktır, ancak cumhuriyet ve inkılaplar tehlide uğrarsa cumhurbaşkanıyla birlikte tüm vatandaşların bu tehlikeye karşı cephe alması gerekir, Mustafa Kemal taraf tutan bir politika adamı değil, denge sağlayacak bir hakem olmalıdır. Bu tarihlerde muhalif gazeteciler grubuna katılmış olan Suphi Nuri de cumhurbaşkanının konuşması üzerine her Türkün, her cumhuriyetçinin ve her inkılapçı Türkün mutlaka tek bir fırkaya mensup olamayacağını, başka fırkalara da yönlenebileceğini, cumhuriyette sağ ve sol merkezli partilerin, sosyalist partilerin olabileceğini, herkesin mutlaka Halk Fırkası'na girmek zorunda olmadığını, cumhurbaşkanının ancak ve ancak cumhuriyet aleyhtarı fikirlere ve zümrelere muhalefet etmesi gerektiğini, yoksa Halk Fırkası'na dahil olmayan cumhuriyetçi ve inkılapçı Türklere muhalif olması gerektiğini, bunun da memleket çıkarlarına daha uygun olduğunu yazmıştır. Cumhurbaşkanı 20 Eylül'de Samsun'da yaptığı konuşmada muhalif bir partinin kurulması taraftarı olmadığını, çünkü daha henüz yolun başında olduklarını, yeterince mesafe almadıklarını, ana düşüncelerin tam netlikle ortaya çıkmadığını, bu durumda ayrılmanın milletin huzur ve emniyetine zarar vereceğini, daha bugünden böyle partililik yapmanın memleket birliğine zarar vereceğini, bu kanaatini gezdiği ve gördüğü yerlerde edindiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Son Telgraf 6 Ekim'de muhaliflerin İstanbul milletvekili Rauf Bey ve İsmail Canpolat liderliğinde toplandıklarını, kuracakları partinin programının bile hazır olduğunu yazmıştır. Adana'daki *Toksöz* yazarı Abdülkadir Kemali'ye göre iktidarı ele geçiren şahıslar askerlerdir, askerler yapmak için değil yıkmak için teşekkül etmiş bir kurumun adamlarıdır ve millet iradesine gerekli olan ehliyetten yoksundurlar, meşru ve kanuni bir teşkilat kurarak askerlerin karşısına çıkmak ve iktidarı ele almak gerekir. Musul konusunda Türkiye ve İngiltere arasında oluşan gerginlik üzerine cumhurbaşkanı, 12 Ekim'de meclisi olağanüstü toplantıya çağırması ve daha önce istifa etmiş olan Refet Beyin 14 Ekim'de istifasını geri alması yeni gelişmelerin habercisi olmuştur. Musul sorunu için toplanan mecliste Menteşe milletvekili Esat Beyin Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin durumuyla ilgili Mübadele İmar ve İskan Bakanı Refet Bey hakkında soru önergesi vermesi ve bu önerenin Halk Fırkası'nı bölmesi, muhalif bir par-

⁴⁹ Abacalı, a.g.e., s. 126-134; Türker, a.g.e., s.165-187; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.123-150.

ti kurulması yolunda atılan ilk ciddi adıma zemin oluşturmuştur. Son durumu değerlendiren *Tanin* yazarı Saadettin, fırkada artık düşüncelerin iyice ayrıştığını ve üyelerin dörtte birinin muhalif olarak nitelendiklerini, bunun sonucu olarak mecliste yeni bir siyasi partinin doğacağını belli olduğunu ve bu partinin liderliği için Rauf, Refet ve İsmail Beylerin adlarının geçtiğini belirtmiştir. Rauf Bey, Adnan Beyle (Adıvar) *Vatan*'dan Ahmet Emin'i ziyaret ederek bu gazetenin partinin yayın organı olmasını istemişlerdir. *Son Telgraf*, mecliste muhaliflerin hedeflerinin İsmet Paşa ve hükümeti olduğunu, hatta yeni kurulacak hükümetin bile listesini hazırlayarak cumhurbaşkanına sunduklarını yazmıştır. Muhalif basının İsmet Paşa ve birkaç bakanın istifasıyla hükümet sorununun kalmayacağını yazmaları üzerine Yunus Nadi, yeniçeriler dönemindeki gibi cumhuriyet devrinde hala kelle isteyenlerin olduğunu belirterek muhalif basını eleştirmiştir. *Son Telgraf*'tan Sadri Ethem, İsmet Paşanın kötü işler yaptığını belirtmiş, ancak yerine geçecek kimsenin olmamasını, 1923 seçimlerinde muhalefetin tamamen dışlanmasına bağlamıştır.⁵⁰

Ordudaki görevleri ile milletvekilliği görevlerini bir arada yürütmeleri yeni çıkarılan yasayla imkansız hale geldiği için Kazım Karabekir Paşa ve diğer milletvekili olan paşalar ordudaki görevlerinden istifa etmelerine rağmen, 5 Kasım'da başlayan İsmet Paşa Hükümeti hakkında verilen gensoruya, ordudaki devir teslim işlemlerini tamamlamadıkları gerekçesiyle alınmamışlardır. Hükümetin düşmesini göz önüne alamayan muhalefetin, bu hesabını fark eden İsmet Paşa, mübadele imar ve iskan vekili hakkında yöneltilen soruya kendisi cevap vermiştir. Bu tavır, hükümetin gensoruyla düşürülmesi ihtimalini yok etmiştir. *Tevhid-i Efkar*'dan Velid Ebuziyya böylesine önemli bir eleştiriye gürültüye boğarak susturan hükümetin güven oyu alacağını, ancak bu güven oyunun güven oylaması yapılan sandığa atılan beyaz kağıtların fazlalığından ibaret olacağını belirtip hükümete destek olan milletvekillerini eleştirmiştir. Abdülkadir Kemali ise muhalefet adına gelecekte umutlu olduğunu, yeter ki münferit olarak hareket etmeyip, bir fırka etrafında toplanmaları gerektiğini, Gazi Paşayı çok sevdiklerini, ancak memleketlerini daha çok sevdikleri için ona körü körüne tapmaya devam etmeyeceklerini, muhalif bir parti kurulduğu takdirde buna büyük bir çoğunluğun katılacağını, yalnız bu partinin Halk Fırkası gibi te-

⁵⁰ Abacalı, a.g.e., s. 126-134; Türker, a.g.e., s.165-187; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.123-150.

melsiz amaçlar yerine mükemmel bir programla ortaya çıkması gerektiğini, bunu muhalif milletvekilleri yapamasalar da kendilerinin yapabileceğini yazmıştır. *Son Telgraf*'ta Sadri Ethem hükümetin tek bir partinin elinde istenildiği gibi yönetilmesinin demokrasi adına gülünç bir oyun olduğunu, buna hiç kimsenin taraf olmaması gerektiğini, mutlaka mecliste değişik fikirleri temsilen bir kaç partinin olması gerektiğini, ancak bunların derme çatma olması durumunda ise demokrasinin aşınabileceğini ifade etmiş ve mecliste oluşan yeni kuvvetlerin kimi ve neyi temsil edeceklerini sormuştur. 8 Kasım'da yapılan güven oylamasında İsmet Paşa Hükümeti 19'a karşı 148 oyla güven oyu almış, ancak 41 milletvekili oylamaya katılmamıştır Güven oylaması üzerine *Hakimiyet-i Milliye*, bazı basın mensuplarının bir haftadan beri oluşturdukları kasırganın bir bardak su içinde oluşan fırtınadan ibaret olduğunu, fırtınaya üfleyenlerin de çok zayıf olduğunu belirtmiştir. Abdülkadir Kemali, hükümetin güven oyu almasına sinirlenip eleştirilerinin dozajını arttırmış, paşaların memleketi gül bahçesi halinde gördüklerini söylemiş, aslında millet denilen baldırı çıplaktan oluşan sürünün, bu gül gibi vatanda burunları düşürücü kokular yayan çiçekleri koklamaktan başka ne görevleri olduğunu sormuş, Türkiye'nin bir kışladan, hükümetin kumandanlardan, milletin ise neferlerden oluşan bir ordu olduğunu ve böyle bir devlette de yolunda yürümeyen hiçbir işin olmayacağını ifade etmiştir. Yazar yolsuzluklardan bizzat cumhurbaşkanı ve başbakanın söz etmesine rağmen, hükümetin güven oyu almasını yadırgadığını yazmıştır. *Vatan*'da Ahmet Emin, meclisteki muhalif kanadın plansız, hükümetin planlı hareket ettiğini yazmıştır. Velit Ebuziyya, İsmet Paşa hükümetinin güven oyu alarak bu işten güçlenerek çıkmadığını, çünkü şimdiye kadar yapılan hataların hiç birini itiraf etmeyerek olan bütün yolsuzlukları normal olarak gösterdiğini belirtmiştir.⁵¹

Hükümet güvenoyu aldıktan sonra aylardır beklenen kopma meydana gelmiş ve ret oyu veren 19 milletvekili ertesi gün Halk Fırkası'ndan istifa etmişlerdir. *Tevhid-i Efkar* hükümete güvensizlik oyu veren milletvekillerinin Erzurum milletvekili Sabit Beyin evinde toplanarak böyle bir istifa kararını ortaklaşa aldıklarını yazmıştır. *Tanin* yazarı Refik Nuri, istifaların arkasının geleceğini, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da istifa edeceklerini ve kurulacak olan fırkanın adının "Cumhuriyet Fırkası"olacağını

⁵¹ Abacalı, a.g.e., s. 126-134; Türker, a.g.e., s.165-187; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.123-150.

belirtmiştir. *Son Telgraf*'ta yeni kurulacak partinin başkanının Kazım Karabekir, genel sekreterinin Rauf Bey olacağını yazmıştır. *Tevhid-i Efkar* istifaların süreceğini ancak istifa eden milletvekilleri arasında bir fikir birliği olmadığını, birkaç gün içinde parti tüzüğüne hazır olacağını, ayrılan milletvekilleri arasında üç grup oluştuğunu, tüm grupların bir parti etrafında toplanabileceklerini belirtmiştir. *Tanin*, Halk Fırkası'ndan ayrılan hoca efendilerin yeni kurulacak partiye katılmayarak ayrı bir parti kuracağını, *Tevhid-i Efkar* da, *Toksöz* sahibi Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali'nin kendi başına bir parti kuracağını, istifa eden milletvekillerinin kırkı bulduğunu, ileride bu sayının atmışa ulaşacağını, yeni partinin adının özellikle "Cumhuriyet Fırkası" olacağını, bu suretle partinin cumhuriyetçiliği konusunda dedikodulara meyil vermeyeceklerini yazmıştır. İstifaları *Toksöz*'den Abdülkadir Kemali, Mustafa Kemal'e karşı bir cesaret göstergesi olarak yorumlamış ve saltanatı yıkan bir milletin bitarafılığı tahammül edemeyeceğini, cumhuriyet adı altında diktatörlüğe gidilmesinden korktuğunu belirtmiştir. *Son Telgraf*'tan Fevzi Lütfü, Mustafa Kemal'i meclis içinde hürriyeti öldürenlere arka çıkmakla suçlamış, Halk Fırkası'ndan ayrılanların sayısını yeterli bulmamış, fırkadan memnun olmayanların, şikayetleri kesip karar vermeleri gerektiğini yazmıştır. Hüseyin Cahid, fırkadan ayrılabilmek için temiz bir geçmişe sahip olmak ve eleştirilere açık olmak gerektiğini yazmış, fırkada kalanları geçmişi temiz olmamakla suçlamış, satın alınan kalemlerle hür basını susturabileceklerini düşünenlere karşı muhalefetin doğduğunu belirtmiştir. Ahmet Ağaoğlu ise, yazdığı yazıda istifalardan endişe duyduğunu, Türk halkından ülkesine ve devrimlerine sahip çıkmasını istemiş, devrimin ilk zamanlarında bir reisin etrafında toplu olunması gerektiğini, şu an ayrılmaların ülkeyi mahvedeceğini, bu ayrılıklardan dolayı ülkenin on altı yılda onda yedisini kaybettiğini ve Türkün ülkesine sahip çıkarak padişahlardan kurtardığı bu ocağa sahip çıkması gerektiğini ifade etmiştir.⁵²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

17 Kasım 1924'te kurulan partinin adı "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" olmuş ve başkanlığına 26 Kasım'da Kazım Karabekir Paşa getirilmiştir. Parti kurulduktan üç gün sonra İsmet Paşa sağlık nedenlerini ileri

⁵² Abacalı, a.g.e., s. 126-134; Türker, a.g.e., s.165-187; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.123-150.

sürerek cumhurbaşkanına istifasını sunmuştur. 25 Kasım tarihli Refik Nuri *Tanin*'deki yazısında, İsmet Paşanın istifa gerekçesinin sağlık olamayacağını, aslında istifa edenin kabinesinin değil onun siyaseti olduğunu belirtmiş, başyazar Hüseyin Cahid de, İsmet Paşanın istifa gerekçesine inanmadığını, ama istifasının ülke için yararlı olacağını, İsmet Paşa Hükümeti'nin ciddi bir muhalefet ve kontrol karşısında tutunmasının mümkün olamayacağını anladığı için istifa ettiğini yazmıştır. İsmet Paşanın sağlık nedenleri ileri sürerek istifa etmesini inandırıcı bulmayan diğer kişi Necmettin Sadak, İsmet Paşa kabinesinin belli bir siyaseti, belli bir zihniyeti ve belli bir idare biçimini temsil ettiğini, bu nedenle çekilen hasta İsmet Paşa değil belli bir siyasettir demiştir.⁵³

Cumhurbaşkanı, İsmet Paşa istifa edince, Fethi Beyi yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve eski kabineden hiç kimse yeni kabinde görev almadığı gibi muhalif bazı milletvekillerine yeni kabinde görev verilerek istifalara engel olmaya çalışılmıştır. Bütçe görüşmeleri için 20 Ocak'ta toplanan Halk Fırkası'nda milletvekili maaşının arttırılması isteği kabul edilmiş ve milletvekili maaşı 100 liraya çıkarılmıştır. *Vakit* Ankara muhabiri Necati, bu konuda gazetesine gönderdiği yazıda, maaş zammına taraftar olanların taraftar olmayanlara zammı almamalarını tavsiye ettiklerini, Kozan milletvekili Ali Saib'in zammı fazla görenlerin kendilerine bağışlayabileceklerini ve maaşın kendilerine yetmediğini yazmış ve Ali Saib'in bir de fotoğrafını yayınlamıştır. Bunun üzerine söz konusu milletvekili 22 Ocak'ta *Vakit* muhabirini meclis koridorunda dövmüş ve TBMM idare heyeti, önlem olarak muhabirlerin koridorlarda dolaşmalarını yasaklamıştır. Bu olayı protesto etmek için Ankara'daki İstanbul gazetesi muhabirleri *Vatan*, *Tanin*, *Vakit*, *Tevhid-i Efkar*, *Akşam*, *İleri* ve *İkdam* üç gün süreyle Ankara'dan İstanbul'a haber göndermeme kararı aldıklarını belirtmişlerdir. Türk Matbuat Cemiyeti de söz konusu muhabire yapılan saldırıyı basın özgürlüğüne yapılmış bir saldırı olarak nitelemiştir. Muhabiri dövmekle yetinmeyen Ali Saib'in, gazetecilerin mesnetsiz saldırıları karşısında şeref ve haysiyetini muhafaza etmek için düello hakkı konusundaki teklifi, mecliste görüşülmesi kabul edilmiş, ancak teklif hiçbir zaman yasallaşmamıştır. Milletvekillerinin zam isteği *Karagöz*, *Akbaba*, *Zümrüdü Anka* gibi bazı mizah dergilerine de konu olmuş ve eleştirilmiştir. Meclis bu üç der-

⁵³ Abacalı, a.g.e., s. 126-141; Türker, a.g.e., s.187-230; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.151-184.

gi aleyhinde meclise ve milletvekillerine hakaret davası açmışsa da mahkeme heyeti, söz konusu gazetecilerin beraatına karar vermiştir. 17 Kasım 1924'ten beri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte İstanbul muhalif basını yeni partiyi destekleyen yayınlarını arttırmıştır. Muhalefetin organize olmaya çalıştığı bu esnada Ali Saib, meclis başkanlığına 12 maddelik Matbuat Kanunu'nda değişiklik önergesi vermiştir.⁵⁴

Tevhid-i Efkar ve İzmit'te yayın yapan *Hür Fikir* adlı muhalif gazeteler, önergenin basın özgürlüğünü kısıtlayacağı eleştirisini yapmış, TCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası), meclis genel kurulunda ilgili önergenin ret edileceğini düşünürken meclis önergeyi incelemeye değer bulmuş ve bu muhalif çevrelerce endişeyle karşılanmıştır. Hüseyin Cahid, önerinin basın özgürlüğüyle birlikte tüm özgürlükleri yok edeceği için meclisçe kabul edilmeyeceğini, bu teklifin millet hakimiyetine ve cumhuriyete yönelik bir darbe olduğunu yazmıştır. Bu tartışmalar devam ederken mecliste ara seçim yapılmış ve Bursa'daki ara seçimi Halk Fırkası adayı yerine Sakallı Nurettin Paşanın kazanması *Tanin*, *Vatan* ve *Tevhid-i Efkar* gazeteleri arasında muhafazakarlık-liberallik tartışmalarının başlamasına neden olmuş ve bu arada meclisteki Matbuat Kanunu'na dair değişiklik önerisi unutulmuştur. 31 Aralık'ta muhalefete destek vermek için Abdülkadir Kemali gazetesi *Toksöz*'ü Adana'dan İstanbul'a taşıyarak yayına burada başlamıştır. Bu gazetenin ve mütareke döneminde İngilizler tarafından kurulan *Orient News* gazetesinin iç güvenliği bozucu yayınlarda buldukları için hükümet tarafından Matbuat Kanunu'nun 23. maddesine dayanarak bir hafta süreyle kapatılması basın özgürlüğü tartışmalarını yine başlatmıştır. Ebüziyya ise kapatılma kararının nedenini hükümet yerine Abdülkadir Kemali'nin çok sert yazılarına bağlamış ve 23. maddenin çalıştırılmasının istiklal mahkemelerinin çalıştırılmasından daha iyi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

1923 ilkbaharından beri cumhuriyet konusu dışında tüm konularda birlikte hareket eden Hüseyin Cahid ve Velid Ebüziyya, Sakallı Nurettin Paşa konusu dışında bu konuda da fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Hüseyin Cahid, bağımsız bir mahkemede yargılanmanın, keyfi hükümet kararıyla ka-

⁵⁴ Abacalı, **a.g.e.**, s. 126-141; Türker, **a.g.e.**, s.187-230; Topuz, **a.g.e.**, s. 146-155; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 142-166; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s.151-184.

⁵⁵ Abacalı, **a.g.e.**, s. 126-141; Türker, **a.g.e.**, s.187-230; Topuz, **a.g.e.**, s. 146-155; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 142-166; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s.151-184.

panmaktan daha adil olduğunu, bu şekilde sadece gazetenin hakkının değil, tüm milletin hakkının tecavüze uğradığını ve Fethi Bey hükümetinin kendisini affettirebilmek için Matbuat Kanunu'nun 23. maddesinin kaldırılması teklifi vermesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümet, *Toksöz* hakkında 5 Ocak'ta İstanbul 4. Ağır Ceza Mahkemesi'ne iki ayrı dava açmış: Bunlardan birincisi *Toksöz*'ün 17 Aralık'ta yayınlanan yazısında Selanik'ten gelen göçmenler arasında Selanikli bir tüccarın üç bin düzinelik kolonyayı ülkeye vergisiz olarak sokması sonucu, ülkenin 84 bin lira zarar ettiğine ve bu 84 bin liranın hükümet dostu birkaç kişiye bağışlandığını ileri süren yazısı, ikincisi ise 29 Aralık'ta yayınlanan ve Halk Fırkası'nı kavak ağacına sarılan ve onu kurutan bir sarmaşığa benzetip ülkenin uçuruma sürüklenmesine karşı mücadele edilmesini isteyen yazısıdır. Bu iki davayı birleştiren hükümet, bu davada 12 Ocak'ta açıklanan kararla Abdülkadir Kemali 6 ay hapis cezası almış ve bu da *Toksöz*'ün İstanbul hayatını sona erdirmiştir. Sertlik yanlısı hükümet yerine, ılımlı bir hükümet kuran Fethi Beyden muhalefet partisi kadar, parti içindeki sertlik yanlıları da pek memnun değillerdi. Hükümete ilk tepkiyi İçişleri Bakanı Recep Bey, 4 Ocak'ta İstanbul belediyesinin seçimle işbaşına gelmesini isteyen bakanlar karşısında yalnız kalınca istifa etmesiyle göstermiştir. Bunun üzerine *Tanın* muhabiri Refik Nuri, Recep Beyin istifasına neden olan İstanbul sorununun bir fırka, hatıta bir hükümet bunalımına neden olabileceğini ve parti çoğunluğunun Fethi Bey hükümetinden memnun olmadığını yazmıştır. 10 Ocak'ta toplanan fırka grubu, bir bildiri yayınlarak İstanbul belediyesi sorununun hükümet tarafından yeniden ele alınacağına dair bir bildiri yayınlamıştır, bu da Fethi Beyin İstanbul konusunda geri adım attığının göstergesidir.⁵⁶

Cumhuriyet Halk Fırkası'nda sertlik yanlıları 1924 yılından beri basına karşı sert önlemler alınması gerektiğini sık sık gündeme getirmelerine rağmen, bu fırsatı ancak Takrir-i Sükun Kanunu'yla yakalamışlardır. Doğu illerinde patlak veren Şeyh Sait İsyanı, Fethi Beye karşı olan sertlik yanlıları için bir fırsat olmuştur. Nakşibendi şeyhi 13 Şubat 1925'te Palo'da ayaklanmış, bir tesadüf sonucu ortaya çıkan ve kısa sürede genişleyip büyüyen ayaklanmaya dair haber, ilk kez gazetelerde 16 Şubat'ta çıkmıştır. Gerek basın gerekse hükümet olayı küçük bir eşkıyalık hareketi olarak göstermiş, ancak Fethi Beyin ılımlı siyasetinden memnun olmayan Mustafa Kemal,

⁵⁶ Abacalı, a.g.e., s. 126-141; Türker, a.g.e., s.187-230; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.151-184.

Heybeli Ada'da dinlenen İsmet Paşayı derhal Ankara'ya çağırmıştır. Bu geri gelişi *Tevhid-i Efkar*, bir hükümet meselesi olarak yorumlamıştır. *Tanın* İstanbul'daki milletvekillerinin Ankara'ya çağrıldığı haberini vermiş, ancak bunun nedeni olarak 21 Şubat'ta mecliste tütün meselesinin görüşüleceğini göstermiş ve hükümetin değişeceği söylentilerinin doğru olmadığını yazmıştır. Hüseyin Cahid, isyan hakkında yeterli bilgi vermeyen hükümetin suskunluğunu, olayın çok önemli olduğuna yormuştur. 21 Şubat'ta Ankara'ya dönen İsmet Paşayı istasyonda cumhurbaşkanı, bakanlar ve milletvekilleri karşılamıştır. Aynı gün ise ayaklanmanın hızla diğer vilayetlere sıçradığı haberi gelmiştir. Hükümet Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari vilayetleri ile Erzurum Kığı ve Hınıs kazalarında sıkıyönetim ilan eden kararı meclisin onayına sunmuştur. 23 Şubat'ta da hükümetin söz konusu vilayetler ve kazalarda divan-ı harp kurup halkı isyana teşvik ve tahrik edenlerin yargılanacağı bildirmiştir. *Tanın* 24 Şubat'ta isyanın İngiliz tahriki sonucu ve bağımsızlık amacıyla çıktığını, dini nitelikte olduğunu, sertlik yanlılarının Trabzon ve İstanbul'da da sıkıyönetim isteyebileceklerini yazmıştır. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesini isteyen Karesi milletvekili Süreyya Beyin teklifi hükümet tarafından geri çevrilmiş, ancak "Dini hissiyata alet etmek üzere yapılan her şeyi vatan hainliği" kabul edileceğini belirten karar, 25 Şubat'ta meclis tarafından da kabul edilerek Hiyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenmiştir. Ankara tarafından isyanın bağımsızlık ve irtica hareketi olduğu açıklanmıştır.⁵⁷

31 Mart deneyimi olan Hüseyin Cahid, yazısında dinden haberi olmayan kimselerin din adına tahriklerde bulunarak ülkeyi felakete sürüklediklerini, din adına hangi iyi şeye teşebbüs edilmişse yarar getirmediğini, kötülük yapmak için dinden çok iyi yararlanıldığını, bunu Türkiye'nin yok etmek zorunda olduğunu ve böylesine bir kötülüğün ancak kuvvetle zapt edilip kökünün kurutulacağını yazmıştır. *Hakimiyet-i Milliye*, Şeyh Sait İsyanı'nı Türkiye Cumhuriyeti'nin hoşgörüsünün cezası olarak göstermiştir. Adana'da yayınlanan *Türk Sözü* de devrime karşı kalkan her elin ve başın ezileceğini, irticanın artık ebediyen gömülmesi gerektiğini belirtmiştir. İzmir'de yayınlanan *Anadolu* da İzmir gençliğinin böylesine bir görevde yer almak istediğini yazmıştır. *Tanın* irticayı karşı toplantı ve yayınlara yer ve-

⁵⁷ Abacalı, a.g.e., s. 126-141; Türker, a.g.e., s.187-230; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.151-184.

rerek bu konudaki hassasiyetini göstermiş, Hüseyin Cahid de Türkiye'nin din ile siyaseti ayırmakla sağladığı kazancı açıklamıştır. Hedefteki yayın kuruluşlarından biri olan *Sebil-ür Reşad* da Türkiye'nin Lozan'dan sonra yaralarını sarmaya başladığı bir zamanda böyle bir olayın meydana gelmesini üzücü olarak nitelendirmiş, olayı hükümetin bir an önce yok etmesi için yardımcı olunmasının vatan hizmeti olduğunu yazmıştır.⁵⁸

2 Mart'ta yapılan CHF toplantısında Konya milletvekili Refik, Karesi milletvekili Süreyya ve on arkadaşının verdikleri öneriyle, hükümetin Türkiye'nin her tarafında sert önlemler almasını istemişler, Fethi Bey, böyle bir öneri kabul edildiği takdirde bunu kendisine karşı kabul edilmiş sayacağını, böyle olursa istifa edeceğini, olayın sadece suçlularının cezalandırılması gerektiğini, diğerlerini mağdur edecek bir sıkıyönetime gerek olmadığını, sadece isyan bölgelerinde sıkıyönetimin yeterli olacağını savunmuştur. Ancak Mustafa Kemal, bu fikre şiddetle karşı olduğu için verilen önerge 60'a karşı 94 oyla kabul edilmiş ve Fethi Bey kabinesi istifa etmiştir. *Tevhid-i Efkar*, Fethi Beyin iç siyasetinin benimsenmediğini, bunun için istifa ettiğini yazmıştır. Hükümetin istifası üzerine hükümeti kurma görevi Mustafa Kemal tarafından İsmet Paşaya verilmiş, TCF konunun mecliste açıkça tartışılmasını istemiş, yoksa İsmet Paşa hükümetine güven oyu vermediğini açıklamıştır. Hükümet, 23'e karşı 154 oyla güven oyu almış ve İsmet Paşa ilk icraat olarak Tahrir-i Sükun Kanunu teklifini meclise getirmiş ve şu üç maddeden oluşan kanun, muhalif seslere rağmen 22'ye karşı 122 oyla kabul edilmiştir. Tahrir-i Sükun Kanunu: 1- İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişine ihlalle bais bilimüm teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile, res'en ve idareten men'e mezundur, 2- Kanun yayınlandıktan 2 yıl müddetle geçerlidir, 3- Bu kanunun tatbikine bakanlar kurulu memurdur.⁵⁹

MUHALİF BASININ SONU

Basın üzerinde 1923'ten beri süren tartışmalar artık bir sona varmış, hükümet siyasi muhalefetten önce muhalif basının üzerine giderek basının

⁵⁸ Abacalı, a.g.e., s. 126-141; Türker, a.g.e., s.187-230; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.151-184.

⁵⁹ Abacalı, a.g.e., s. 126-141; Türker, a.g.e., s.187-230; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.151-184.

muhalefet partisi TCF verdiği desteği ortadan kaldırmak için 6 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükun Kanunu'nun birinci maddesine dayanarak İstanbul'da yayınlanan *Tevhid-i Efkar*, *Son Telgraf*, *İstiklal* ve sosyalist nitelikli *Orak Çekiç* ve *Aydınlık*, Adana'da yayınlanan *Sayha* ve Trabzon'da yayınlanan *İstikbal* gazeteleri ve *Sebil-ür Reşad* dergisini süresiz olarak kapatmıştır. Hüseyin Cahid, gazete ve dergiler kapatıldığı gün artık siyasi yazılar yazmayacağını açıklamıştır. *Cumhuriyet* ise söz konusu kanunun cumhuriyeti korumak için çıkarıldığını, bu yasa gereği bugün kapanan gazetelerin, hükümetin sabrını suiistimal ettikleri için kapatıldıklarını, işin bununla kalınmayacağını belirtmiştir. *Hakimiyet-i Milliye*'de Yakup Kadri, İstanbul basınının cumhuriyet ilan edildiğinden beri hükümete cephe aldığını ve devlet üzerinde bir basın terörü oluşturarak Şeyh Sait İsyanı'na neden olduğunu yazmıştır. Hükümet, 9 Mart'ta İzmir'de yayınlanan *Saday-ı Hak*, 15 Nisan'da *Tanin*, 26 Nisan'da *Resimli Hafta* dergisini, 12 Ağustos'ta da *Vatan*'ı kapatmıştır. Bunun üzerine Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, bazı gazetelerin söz konusu yasa çıkmadan önceki yazıları nedeniyle kapatılmamaları gerektiğini, hükümetin basın özgürlüğünü kısıtlamaması gerektiğini belirtmiştir. Paşanın gazetelerin kapatılma nedenlerine dair vermiş olduğu önergeye karşın İçişleri Bakanı Cemil Bey, gazetelerin Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak, eleştirilerinden dolayı değil, dini siyasete kattıklarından veya yanlış haberler vererek memleketi zor durumda soktuklarından kapatıldıklarını, hükümete taraftar olmayan diğer gazetelerin yayınlarına devam edebildikleri açıklamasını yapmıştır.⁶⁰

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Yargılanmalar

Mahkeme heyeti, Başkan Ali (Çetinkaya), Savcı Necip (Küçüka), Üyeler Kılıç Ali, Zırh Ali ve Yedek Reşit (Galip) Bey'den (Bu mahkemeye üç Ali'ler mahkemesi denmekteydi) oluşmaktadır. 12 Mart'ta yayınladığı bildiriyle görevine başlayan Ankara İstiklal Mahkemesi, ilk olarak Mersin'de yayınlanan *Doğru Öz*'ün sahibi Ata Öz'ü, Takrir-i Sükun Kanunu'nun aleyhinde yayın yaptığı gerekçesiyle suçlu bulunarak bir yıl hapis cezasına çarptırmıştır. İkinci olarak ise *Toksöz* yazı işleri müdürü ve eski *Altın Öz* sahibi ve başyazarı Şükrü Oğuz'u ve askerlikten atılmış olan arkadaşı Ali Ruhi'yi, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle seferberlik emri için silah altına alınmış

⁶⁰ Abacalı, a.g.e., s. 126-141; Türker, a.g.e., s. 230- 242; Topuz, a.g.e., s. 146-155; Koloğlu, a.g.e., s. 53- 63; Bozdağ, a.g.e., s. 142-166; Örs-Meriç, a.g.e., s. 11-46; Çulcu, a.g.e., C: 1-2; Öz, a.g.e., s.151-184.

yükümlüleri, askerden kaçmaya teşvik ettikleri, isyancılara karşı silah kullanmanın, dinen uygun olmadığını belirten yazılar yazdıkları gerekçesiyle suçlu bulmuş, Şükrü Oğuz'u üç yıl sürgün cezasına ve Ali Ruhi'yi ise yedi yıl hapis cezasına çarptırmıştır. İstanbul'da *Memleket* gazetesini çıkaran İsmail Hami (Danişmend) de 18 Mayıs 1925'te Paris'te TBMM aleyhinde yayın yapan *Mücadele* gazetesine "Hezeyan" takma adla yazı gönderdiği gerekçesiyle yargılanmaya başlanmış, ancak söz konusu iddia elçilik tarafından onaylanmadığı için 9 Eylül 1925'te beraat etmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu çıktıktan sonra kapanmayan tek muhalif gazete *Tanin*'di, çünkü artık *Hakimiyet-i Milliye*'de yayınlanan haberleri yayınlamaktaydı. Ancak 12 Nisan'da Beykoz TCF Şubesi'nin polisçe aranmasını "baskın" olarak duyurunca, gazete kapatılmış ve gazetenin Sorumlu Müdürü Muammer Bey, Yazı İşleri Müdürü Baha Bey ile yazı işlerinden Kadri Bey yargılanmak üzere tutuklanmıştır. Söz konusu idari kadro kendilerinin bu yazıdan sorumlu olmadığına, Hüseyin Cahid'in sorumlu olduğuna dair ifadeleri üzerine Hüseyin Cahid tutuklanarak Ankara'ya gönderilmiştir. Eski Matbuat Neşriyat Umum Müdürü Zekeriya Bey ve çıkardığı *Resimli Hafta* dergisinde Cevat Şakir'in (Kabağağaçlı) yazdığı bir makale ile orduya ve hükümete karşı tahrik, askeri firara teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklanmışlardır. Zekeriya (Sertel) bu yazı yerine daha öncesinden yazdığı muhalif yazılardan da yargılanmıştır. Mahkeme 28 Nisan'da sanıkların savunmalarını dinledikten sonra Zekeriya Beyi Sinop'a ve Cevat Şakir'i ise Bodrum'a sürgüne göndermiştir. Mahkeme Başkanı Ali Bey (Çetinkaya) daha önceden Cevat Şakir'i öz babasını öldürmekten yargılamıştır. Öte yandan 27 Nisan'da başlayan duruşmayla Hüseyin Cahid de yargılanmaya başlanmıştır. Cahid, kendisinin ancak kendi yazdığı yazılardan sorumlu olduğunu, Lozan'dan sonra hükümetin lehinde hiç olmadığı suçlaması konusundaki hesabı, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde verdiği belirtmiştir. Savcının "baskın" kelimesiyle kamuoyunu heyecana sevk edip tahrik ettiği için yargılanmasını talep etmesi üzerine, Cahid engizisyon devrinden beri hiçbir demokrasi ve cumhuriyette kimsenin fikirlerinden dolayı suçlanıp sorumlu tutulmadığı, basın özgürlüğü olmadan demokrasinin olamayacağı, bizzat Mustafa Kemal'in basın özgürlüğünün ilacını istiklal mahkemesi olarak değil basın özgürlüğü olarak açıkladığı cevabını vermiştir. Sonuçta mahkeme Hüseyin Cahid'i 8 Mayıs'ta ömür boyu Çorum'da sürgün cezasına, Sorumlu Müdür Muammer Bey ve yazar Nuri Beyi ikişer yıl hapis cezasına çarptırmış ve Yazı İşleri Müdürü Kadri Beyin beraatına karar vermiştir. Cahid, sürgün çektiği Çorum'da çok iyi karşılanmış ve sıkıntı çekmemiş, ailesini yanına getirte-

bilmiş, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Beyin emriyle bakanlık adına Fransızca'dan Türkçe'ye çevriler yapmış ve Hakkı Tarık Us'un kefaletiyle de daha sonra serbest bırakılmıştır.⁶¹

Şeyh Sait İsyanı'nı bir irticai hareket olarak yorumlayıp lanetleyen ve bu konuda hükümeti destekleyen yazılar yazan *Aydınlık*, *Orak Çekiç* ve Bursa'da *Yoldaş* dergileri 6 Mart'ta kapatılmış, hükümetin bu kararını öğrenen *Aydınlık* başyazarı Dr. Hüsnü ve yazarlar Hasan Ali ve Nazım Hikmet yurt dışına kaçmışlar, diğer sosyalist yazarlar komünistlik propagandası yapmak suretiyle iç güvenliği ihlal ettikleri gerekçesiyle 1 Mayıs 1925'te tutuklanmışlardır. 9 Ağustos'ta başlayan duruşma 12 Ağustos'ta tamamlanmış ve *Aydınlık* Sorumlu Müdürü Sadrettin Celal ve yazar Şevket Süreyya yedişer yıl, yurtdışına kaçan yazarlar ise on beşer yıl kürek cezasına mahkum edilmişlerse de, mahkumlar 29 Ekim 1926'da cumhuriyet bayramı nedeniyle hükümetin çıkarmış olduğu aftan yararlanarak serbest bırakılmışlardır.⁶²

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nde Yargılananlar

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit (Kansu), Savcı Ahmet Süreyya (Özgeevren), Üye Ali Saib (Ursavaş) ve Lütfi Müfit (Özdeş), Yedek Avni (Doğan) Bey'dir. 15 Nisan'da yakalanan Şeyh Sait, 26 Mayıs'tan itibaren istiklal mahkemesinde yargılanmaya başladığında, kendisini ayaklanmaya yönelten etkenlerden ilkinin şeriat kitapları olduğunu, ikincisinin de *Sebil-ür Reşat* ve *Tevhid-i Efkar* gibi basın organlarının olduğunu, meclisteki muhalefetin etkisi olmadığını belirtmiştir. İsyanı katılan emekli binbaşı Kasım Bey kendisi üzerinde *Tok Söz*, *Tevhid-i Efkar* gazetelerinin ve özellikle *Son Telgraf*, *Sebil-ür Reşat*'ın hükümetin meşru olmadığı propagandasının çok etkili olduğunu açıklamıştır. Bu iddia üzerine *Sebil-ür Reşat*'ın başyazarı Eşref Edip, *Tevhid-i Efkar* başyazarı Velid, *Tok Söz* başyazarı Abdülkadir, *Son Telgraf* yazarlarından Fevzi Lütfü ve Sadri Ethem Beylerin 19 Haziran'da tutuklanmasına karar verilmiş ve yazarlar Diyarbakır'a gönderilmiştir.⁶³

⁶¹ Aybars, **a.g.e.**, s. 278-283; Abacalı, **a.g.e.**, s. 126-141; Türker, **a.g.e.**, s.230- 242; Topuz, **a.g.e.**, s. 146-155; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 142-166; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2 ; Öz, **a.g.e.**, s.184-202.

⁶² Aybars, **a.g.e.**, s. 308-317; Abacalı, **a.g.e.**, s. 126-141; Türker, **a.g.e.**, s.230- 242; Topuz, **a.g.e.**, s. 146-155; Koloğlu, **a.g.e.**, s. 53- 63; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 142-166; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 11-46 ; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1-2; Öz, **a.g.e.**, s.184-202.

⁶³ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, , Bağlam Yayıncılık, 1987, s. 251-292; Aybars, **a.g.e.**, s. 357-384; Abacalı, **a.g.e.**, s. 139-141; Örs-Meriç, **a.g.e.**, s. 46-49; Çulcu, **a.g.e.**, C: 1, s. 603-604; Öz, **a.g.e.**, s.202-224; Feridun Kandemir, **Suikast**, İstanbul 1955, s. 76-77.

Diğer yandan istiklal mahkemesi, 11 Ağustos'ta, *Vatan*'ın süresiz kapatılmasına ve başyazarı Ahmet Emin, yazar Ahmet Şükrü'yü ve *Son Telgraf* gazetesinden Suphi Nuri ve yazar İsmail Müştak'ın tutuklanarak yargılanmak üzere Elazığ'a gönderilmesine karar vermiştir. Ahmet Emin, tutuklanma nedenlerini Diyarbakır'da yargılanan gazeteci arkadaşlarının çekemezliklerine bağlamıştır. Abdülkadir Bey dışında Ahmet Emin ve diğer basın mensubu arkadaşları Elazığ'a gönderilmek üzere çıktıkları yolda, 12 Ağustos'ta Adana'dan cumhurbaşkanına amaçlarının cumhuriyet ilkelerini değil, uygulamaları eleştirmek olduğunu, ayaklanmayla hiçbir ilgilerinin olmadığını ve affedilmelerini ifade eden bir telgraf çekmişlerdir. Söz konusu gazeteciler Diyarbakır'a varınca benzer konuda ikinci ve Elazığ'da üçüncü telgrafi çekmişlerdir. Cumhurbaşkanı da bu telgraf üzerine mahkeme başkanlığına bir telgraf çekerek, aflarını isteyen gazetecilerin bu davranışlarının göz önünde tutulmasını istemiştir. Mete Tuncay'ın Türk Tarih Kurumu arşivinde bulup yayınladığı, mahkemenin savcı vekili Avni Doğan tarafından Dahiliye Vekili Cemal Bey'e yazılmış özel ve şifreli mektupta, Gazi Paşanın şifreli emirleri gelinceye kadar mahkemenin işlev şeklinin gayet iyi olduğunu, ancak gazetecilerle ilgili Gazi'den mektup geldikten sonra, artık gazetecilerin beraat edeceği fikrinin olduğu belirtilmiştir. Gazetecilerin ilk duruşması Elazığ'da 11 Ağustos'ta başlamış ve 13 Eylül'e kadar sürmüştür. Mahkeme başkanı, Abdülkadir Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevki dışında tüm gazetecilerin beratına karar vermiştir. İsyen Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin kararları Ankara İstiklal Mahkemesi kararlarına göre daha hafiftir ve sadece gazetecilere göz dağı vermek amacı güdülmüştür, beraat eden gazetecilerin 1930 yılına kadar yeniden gazete çıkarmalarına ve yazı yazmalarına izin verilmemiştir. Mahkeme üyelerinden Ali Saib daha sonra İzmir Suikastı nedeniyle istiklal mahkemesince yargılanacaktır.⁶⁴

İZMİR SUİKASTI VE SİYASİ MUHALEFETİN SONU

Terakkiper Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925 günü bakanlar kurulu tarafından kapatıldıktan yaklaşık bir yıl sonra, Mustafa Kemal'e suikast komplosu, 17 Haziran 1926'da Giritli motorcu Şevki'nin İzmir emniyet müdürlüğüne yaptığı ihbar ile ortaya çıkmıştır. Bu ihbarla birlikte eski Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın 29 milletvekilinden 28'i tutuklanmıştır. Mustafa Kemal'in, İzmir'e 1926 yılında yapacağı geziden bir gün önce

⁶⁴ Zürcher, a.g.e., s. 251-292; Aybars, a.g.e., s. 357-384; Abacalı, a.g.e., s. 139-141; Örs-Meriç, a.g.e., s. 46-49; Çulcu, a.g.e., C: 1, s. 603-604; Öz, a.g.e., s.202-224; Kandemir, a.g.e., s. 76-77.

bu suikast girişimi tespit edilmiş ve *Anadolu Ajansı* tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Suikast girişimini, perde önünde eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit yönetmiş ve girişime katılan Çopur Hilmi, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ihbardan sonra suç aletleriyle yakalanmışlardır. Ziya Hurşit dışındaki üç kişi sabıkalıdır ve suikast için parayla kiralanmışlardır. Hazırlanan plana göre suikast, Ziya Hurşit'in kaldığı Gaffarzade Oteli önünde sokağın köşesinde işlenecek, suikastçılar da karışıklıktan yaralanarak bir otomobile Giritle Şevki'nin motoruna binip Sakız Adası'na geçeceklerdir. Mustafa Kemal'e karşı planlanmış olan bu suikast, Anayasayı değiştirmeye, meclisi görevinden men etmeye ve hükümeti devirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵

Bu suikast girişimi sonucu sanıkların yargılanması için İzmir'de Ali Bey (Çetinkaya) başkanlığında istiklal mahkemesi kurulmuş, Savcı Denizli milletvekili Necip Ali (Küçüka), Üyeler Gaziantep milletvekili Kılıç Ali, Rize milletvekili Laz Ali (Zırh), Aydın milletvekili Dr. Reşit (Galip)tir. İstiklal mahkemesi bütün TCF milletvekillerinin nerede olurlarsa olsunlar hemen tutuklanmalarına, evlerinin aranmasına ve bulunacak belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar vermiştir. Mahkeme milletvekillerinin tutuklanması için dokunulmazlıklarının kaldırılmasına dahi gerek duymamıştır, halbuki daha önce mahkemenin meclise bu konudaki başvurusu ret edilmiştir. İsmet Paşa, mahkemenin topladığı belgeleri meclise gönderilmesini, çünkü bu belgelerde ancak suç görüldüğü takdirde milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılacağını mahkemeye yazılı olarak bildirmiştir. Meclis başkanı, Kazım Bey (Özalp) olayı suçüstü kabul ettiği için meclisi toplamaya dahi gerek duymamıştır. Kazım Karabekir Paşanın tutuklanmasıyla birlikte meclisle mahkemenin arası açılmıştır. Tutuklanan paşanın serbest bırakılması için İsmet Paşanın bizzat Ankara emniyet müdürüne emir vermesi ve Kazım Paşayı serbest bıraktırması üzerine İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey, Mustafa Kemal'le görüşerek Kazım Paşanın tekrar tutuklanması emrini savcıya verdirmiştir. Mahkeme bununla da yetinmeyerek İsmet Paşayı tutuklamaya kalkışması üzerine Mustafa Kemal devreye girmiş ve İsmet Paşayı, başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere diğer milletvekillerinin tutuklanması için mahkeme kararını onaylamasını ikna etmiştir. Bundan sonra TCF milletvekillerinin hepsi tutuklanarak ceza evine konulmuştur. Suikastın esas yöneticisi Osmanlı hükümetinde eğitim baka-

⁶⁵ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler* (1924-1930), C.IV, Ankara 1972.

nı olan, Ulusal Mücadele sırasında İngilizler tarafından Malta'ya sürülen, ikinci dönem milletvekili seçilen eski ittihatçı İzmir milletvekili Şükrü Beydir. Şükrü Bey mebus seçildikten sonra muhalefete geçip TCF milletvekili olmuştur. Kendisinin Kara Kemal'i kullanarak eski ittihatçıları birleştirmeye çalıştığı söylenmekteydi. Perde arkasında Osmanlı maliye nazırı olan Cavit Beyin de yer aldığı söylenmiştir. Bu faaliyetler Doğuda eski ittihatçı Küçük Talat Bey, İstanbul'da Albay Kara Kemal ve Albay Kara Vasıf Bey tarafından organize edildiği belirtilmiştir. Hatta perde arkasında neredeyse tüm ittihatçıların adı geçmektedir. Söz konusu ittihatçılar, sırf İsmet Paşa hükümetini devirip kendilerini iktidara getirebilmek için Doğu Anadolu insanının dini duygusunu istismar ederek isyan çıkartmaya ön ayak oldukları ve bu isyan başarılı olmayınca bu kez Mustafa Kemal Paşayı ortadan kaldırmaya çalıştıkları ileri sürülmüştür. Mahkeme esnasında avukat tutmak isteyen Şükrü Bey'e mahkeme başkanının "*İstiklal Mahkemeleri, avukatların cambazlıklarına gelemes. Mahkememizin üst kademesi yoktur. Millet hüküm bekliyor. Ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla geçirecek zamanımız yoktur*" demiştir.⁶⁶

27 Haziran 1926'da başlayıp 13 Temmuz 1926'ya kadar süren mahkeme, İzmir milletvekili Şükrü, Saruhan milletvekili Abidin, Eskişehir milletvekili Arif, Sivas milletvekili Halis Turgut, İstanbul milletvekili İsmail Canpolat, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, eski Trabzon milletvekili Hafız, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi, emekli baytar Albay Rasim, eski Ankara Valisi Abdülkadir, iaşeci Kara Kemal için idam kararı, Sürmeneli milletvekili Vahap için on sene Konya'da sürgün cezası verilmiştir. Mahkeme, Ergani milletvekili İhsan, Ardahan eski milletvekili Hilmi, Maliye eski Nazırı Cavit, Mersin eski milletvekili Selahattin, Sivas eski milletvekili Kara Vasıf, Er-

⁶⁶ Goloğlu, , a.g.e., : Ziya Hurşit, Rize'nin (Lazistan) Pazar ilçesine bağlı Mollaveysi Köyünden Kadı Hurşit Efendinin oğludur. Ziya'nın babası kadılık ve vali vekilliği yapmıştır. Erzurum Kongresi esnasında İstanbul hükümetinin çıkarmış olduğu Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tutuklanma emrini uygulamayan Ziya Hurşit'in babasıdır, hatta onların rahat çalışması için yardımcı dahi olmuştur. 1892'de doğan Ziya Hurşit Almanyada deniz araçları yapım mühendisliği ve telsiz telgraf öğrenimi görmüş, yaşı küçük olmasına rağmen Almanya'dan dönen Ziya Hurşit, Mustafa Kemal'in isteğiyle 1920'de birinci mecliste Rize milletvekili olmuştur. Muhafazakar yapılı olan Ziya, Sakarya zaferinden meclise dönen Mustafa Kemal için kara tahtaya "*Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar*" diye yazacak kadar Gazinin hayranıdır. Aşırı milliyetçi yapısı nedeniyle Lozan'da Misak-ı Milli'den taviz verilmesini istemeyen ikinci grubun içinde yer almış ve grubun liderlerinden Ali Şükrü'nin etkisinde kalmıştır. Hatta mebus iken gönüllü askere gitmiş, cephe savaşına katıldığı için İstiklal Madalyası almıştır. Ancak Topal Osman'ın Ali Şükrü'yü öldürmesi ve fikirleri nedeniyle birinci grubun arasına alınmaması, ikinci mecliste kendisi yerine abisinin mebus olarak alınması onun kızgınlığını iyice artırmış ve söz konusu suikaste katılmıştır

zurum eski milletvekili Hüseyin Avni, İzmir eski Valisi Rahmi, İstanbul milletvekillerinden Rauf ve Dr. Adnan'ın davalarının Ankara'da devam edilmesine, diğer tutuklu milletvekillerinin beraatına karar vermiştir. Beraat eden paşalar başta Kazım Karabekir olmak üzere politikadan silinmiş, uzun süre siyasete girmemiş, orduya da dönmemiş ve 5 Aralık 1927'de usule uymayan bir şekilde de emekli edilmişlerdir. İdamlar gece yarısı infaz edilmiştir. İdam kararı verilenlerden Kara Kemal, gizlendiği evinde yakalanacağını anlayınca intihar etmiş, Abdülkadir Bey ise Bulgaristan'a kaçmasına rağmen tutuklanıp getirilmiştir. 2 Ağustos 1926'da Ankara'da başlayan dava 27 Ağustos'ta sona ermiş, mahkeme Eski Maliye Nazırı Cavit'in, Dr. Nazım'ın, eski Ardahan milletvekili Hilmi'nin, İttihat Terakki sekreterlerinden Nail'in idamlarına karar vermiş ve infazlar, 27-28 Ağustos'ta gerçekleştirilmiştir. Mahkeme, Rauf ve eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in onar yıl sürgün edilmelerine, Salih Kahya ve Ali Osman Kahya'nın onar yıl hapsine, diğer sanıkların ise beraatına karar vermiştir. Bu yargılanmadan sonra muhalif basın organlarından sonra muhalefet de sindirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa olayı kendisinden ziyade cumhuriyete yönelik bir suikast girişimi olarak nitelendirmiş ve cumhuriyete ve onun prensiplere bağlılığın ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kani olduğunu belirtmiştir. Burada Mustafa Kemal Paşa ilk kez *“Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır, fakat Türkiye cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır”* sözünü sarfetmiştir.⁶⁷

SONUÇ

TBMM tarafından saltanatın kaldırılması basının çoğunluğu tarafından doğal olarak karşılanırken, Lozan Anlaşması'nın TBMM tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul basınının bir kısmı, Ankara'ya karşı muhalefete başlamıştır. Cumhuriyetin ilanını muhalif İstanbul basını arasında yer alan *Tanin*, *Vatan* ve *Tevhid-i Efkar* büyük tepkiyle karşılamış, bunda etken hilafeti Ankara'ya karşı bir sigorta olarak görmeleri ve cumhuriyetin ilanından sonra sıranın hilafetin kaldırılmasına geleceği endişelerini taşımaları olmuştur. Ancak İstanbul muhalif basınının her konuda hem fikir olduğu söylenemez. Bu üç gazetenin başyazarları Velid, Hüseyin ve Ahmet Beyleri bir araya getiren nokta cumhuriyetin Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne yol açacağı ve bu eski Osmanlı paşasının geldiği noktanın kendilerini siya-

⁶⁷ Zürcher, a.g.e., s. 251-292; Kandemir, a.g.e., s. 76-77; Aybars, a.g.e., s. 384-396; Abacalı, a.g.e., s. 139-141; Örs-Meriç, a.g.e., s. 46-49 Çulcu, a.g.e., C: 1, s. 603-604; Öz, a.g.e., s.202-224.

si iktidardan uzaklaştırma endişesidir. 1924 ara seçimlerinde muhalif aday Sakallı Nurettin Paşanın CHF adayı Emin Bey'e karşı üstünlük sağlaması muhalif basını bölmüş ve söz konusu milletvekilinin seçilmesine *Tevhid-i Efkâr* olumlu bakarken *Tanin* ve *Vatan* gazeteleri anti-laik bir kişinin milletvekili seçilmesini endişeyle karşılamışlardır. Velid Bey, muhafazakardinci görüşü temsil ederken, Hüseyin Cahid ve Ahmet Emin laik-liberal görüşü temsil etmişler, ancak söz konusu gazetecilerin cumhuriyetin ilan edilişi üzerine hilafetten yana tavır koymaları onların fikirleriyle çeliştiklerini göstermiştir. Bu üç muhalif gazeteye daha sonra cumhuriyetin ilanıyla yayına başlayan *Tok Söz* ve *Son Telgraf* gazeteleri de katılmıştır.

Basının kamuoyu oluşturmadaki önemini bilen Mustafa Kemal, Yunus Nadi, Celal Nuri, Mahmut, Falih Rıfkı, Hakkı Tarık, Mahmut Esat, Haydar Rüştü, Yakup Kadri gibi bir çok gazetecinin meclise milletvekili olarak girmesini sağlayıp, onların devrime desteklerini garantilemiştir. Mustafa Kemal'in konuşmalarından yola çıkarak basın özgürlüğünden yana olduğu, ancak gerek 1923'te gerekse 1925'te kurulan istiklal mahkemelerinde basın mensuplarının yargılandığı göz önünde bulunulduğunda, basın özgürlüğünden yana tavrından vazgeçtiği düşünülse de, dönemin bir devrim dönemi olduğu, söz konusu muhalif İstanbul basın mensuplarıyla birkaç kez bir araya gelerek onların devrime karşı, yıkıcı değil yapıcı olmalarını isteyerek uzlaşma çabaları aradığını ve bu uzlaşının uzun sürmediğini unutmamak gerekir. 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması üzerine CHF içindeki muhalefet harekete geçmiş ve partiden koparak 1924 sonbaharında TCF'yi kurmuşlardır. Kurulan bu muhalif partiye İstanbul muhalif basını büyük destek vermiş, ancak patlak veren Şeyh Sait İsyanı'nın etkisiyle devrim kanunları işletilmeye başlanmış ve çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu'yla TBMM, istiklal mahkemelerinin tekrar kurulmasını kabul etmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle siyasal alandaki muhalefetle birlikte basındaki muhalefet de son bulmuştur. Bu şekilde Türk basın tarihinin en özgür dönemi de sona ermiştir, siyasal muhalefet de İzmir suikast teşebbüsü ile birlikte siyasal arenadan uzun süre silinmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABACALI, Alpay, **Türk Basımında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1994.
- ARAR, İsmail, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1997.
- AVŞAR, Abdülhamit, **Serbest cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998.
- BALKANLI, Remzi, **Mukayeseli Basın ve Propaganda**, Ankara 1961.
- BAYAZIT, Taner , **İzmir Basımında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950)**, İzmir 1992.
- BOZDAĞ, İsmet, **Basın İstibdadı**, İstanbul, Emre Yayınları, 1992
- ÇULCU, Murat, **Gazeteciler Davası**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1993.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, C.IV, Ankara 1972.
- KANDEMİR, Feridun, **Suikast**, İstanbul, 1955.
- KOLOĞLU, Orhan, **Türk Basımı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1993.
- ÖRS, İbrahim-Meriç, Orhan, **Türk Basımında cumhuriyetin 60 Yılı**, İstanbul, Hürriyet Ofset, 1984.
- ÖZ, Nurettin, **Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1991.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Türk Gazeteciliği Tarihi**, Ankara, Güven Matbaası, 1969.
- TÜRKER, Hasan, **Türk Devrimi ve Basımı 1922-1925**, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 2000.
- TOPUZ, Hıfzı, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973.
- ZURCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1987.